

Dušan Kos

V primežu pobožnosti, karierizma in (samo)preskrbe (od konca 13. do začetka 15. stoletja)

V večina kultur in civilizacij je od nekdaj poznala najrazličnejše poti karierizma in možnosti življenjske preskrbe prav v območju duhovnega življenja; natančneje – predvsem v družbah z dobro hierarhično organizacijo duhovnega, kjer sta določena religija oz. kult postala ekskluzivna, državna in obvezna. Dobra organizacija je potrebovala zanesljive ljudi, ti pa materialno preskrbljenost in privilegiranost glede na široke mase, pa tudi državno oblast. Trajna in trdna organizacija, ki so jo omogočale dogme, je uspela predvsem krščanski Cerkvi. Pri tem je zanimivo, kako je ta institucija funkcionirala v obdobju, ko je bila tesno povezana z oblastjo, kulturo, seveda pa tudi veljala za enega od stebrov ekonomije. Gre za srednji vek, natančneje obdobje med koncem 13. in začetkom 15. stoletja. To je čas razpada fevdalizma, začetka konca nedotakljivosti Cerkve, pojava dvomečih humanistov in odpiranja cerkvene organizacije, kamor so začeli prihajati tudi posamezniki nižjih družbenih slojev. Glede na edino primerno zaznaven sloj prebivalstva v virih – plemstvo – ki je do 15. stoletja prevladoval v srednjih in višjih cerkvenih službah, je omejitve mojega prikaza na plemstvo, natančneje kranjsko in slovenještajersko, razumljivo. Pa še pri njem je za raziskovanje v tej smeri nujno poimenovanje v virih z izvirnim imenom, ki je tedaj navadno pomenilo plemiški stan.

Nedvomno je ekonomska baza Cerkve in možnost okoriščanja z njo vedno privabljala najrazličnejše koristolovce. Seveda je bil vstop v kleriški stan v določeni meri tudi posledica pobožnosti, vendar pa sta se prvotna skromnost in pobožnost med posvetnimi kleriki že v zgodnjem srednjem veku zmanjševala. K temu je posebej vplivalo vmešavanje posvetne oblasti v cerkvene zadeve, ki je po eni strani Cerkvi dajalo močno oporo za vmešavanje v posvetne zadeve in obvladovanje družbe. Po drugi strani sta laiciziranje Cerkve in gospodarski imperativ laikom omogočala delovanje v cerkveni organizaciji na posvetni način. To je cerkvene ustanove približevalo delovanju lastnih gospodarskih podjetij, ki jih je občasno omejevala le bolj ali manj močna papeževa oblast. Do poznega srednjega veka se je vodenje Cerkve skoraj povsem podjetiziralo. Posvečenost, izobrazba in verska gorečnost so se obdržale v nekaterih strogih redovih, v posvetnem delu Cerkve pa bistveno manj. Tudi poročeni laiki so lahko posegali po donosnih prebendah in funkcijah in bili posvečeni šele po investituri, pač glede na novo službo. Nižji cerkveni redovi niso bili več ovira za privatno pridobitniško udejstvovanje klerikov, medtem

Okrajšave:

Objavljeni viri: GZL in GZM (gl. zgoraj). Komatar – F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg. MMK XVIII/1905, XIX/1906, XX/1907. MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae (izd. A. v Jaksch, I–IV in H. Wiessner, V–XI). Pettenegg – E. G. Pettenegg, Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, I. Bd., Leipzig 1887. UBRKr – F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain, I. Bd. 777–1200, Laibach 1882/3; II. Bd. 1200–1269, Laibach 1884 u. 1887.

Neobjavljeni viri: A Stična – Arhiv samostana Stična, prepisi listin iz 17. in 18. stoletja. ANVR, Arhiv nemškega viteškega reda na Dunaju (Deutsch-Ordens-Centralarchives). ARS – Arhiv Republike Slovenije, kronološka vrsta listin. ARS CE – ARS, listine grofov Celjskih (prej v HHStA). ARS W – ARS, listine, vmjene iz HHStA iz nekdanjih repertorijev I, II, III, XIV (brez listin grofov Celjskih). ARS HKA – ARS, listine, vmjene iz HKA. HHStA – Državni arhiv na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), kronološka zbirka listin. HKA – Arhiv dvorne komore na Dunaju (Hofkammerarchiv), listine. KA Čedad, Pergamena Bojani – Kapitelski arhiv v Čedadu (v čedajskem muzeju), Pergamene Bojani II. KANM – Kapitelski arhiv Novo mesto, listine (sedaj v NŠAL). KLA – Koroški deželni arhiv v Celovcu (Kärntner Landesarchiv), serija listin. NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, listine. NŠAL G – listine gornjegrajskega samostana (vmjene iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu).

ko je bila cerkvena služba prepuščana skromnejšim namestnikom. Ker se je cerkvena organizacija v bistvu laicizirala in postala podobna fevdnemu sistemu (investitura je bila dolgo eno najpomembnejših in spornih vprašanj!), je postala enako korumpirana, nezanesljiva in plen najmočnejših posameznikov in rodbin kot fevdi in deželni/državni uradi. Na kakšen način je plemstvo delovalo in se udeleževalo v cerkvenih službah, kakšen vpliv so imele te na njihov položaj in družine, ali je pri tem imela vlogo družinska politika, želja po materialni preskrbi družinskih članov, osebna ambicioznost itd., in kako pomembno vlogo v gospodarski družinski politiki je imelo vstopanje plemstva v samostane, bom poskušal ugotoviti v naslednjih vrsticah.

Posvetne službe in karierizem

Nedvomno so bile najbolj donosne in perspektivne posvetne cerkvene službe, neločljivo povezane z najrazličnejšimi dohodki, prebendami in večjimi možnostmi napredovanja, česar načelno vsaj do 13. stoletja strožje kontemplativno redovništvo ni omogočalo. Vendar je tudi pri redovništvu igral pomembno vlogo vložni kapital, višino katerega pa je v resnici težko ugotoviti. V srednjeveških virih se je posvetni kler navadno imenoval po svojih funkcijah, vložni kapital pa je moral biti izplačan še pred imenovanjem in seveda skrit očem javnosti. Službe so zagotavljale eksistenco in jih moramo imeti tudi za enega od preskrbovalnih načinov, ne le za karierizem.¹

Plemstvo iz Kranjske, slovenske Štajerske in slovenske Koroške, ki predstavlja preiskovani vzorec, je imelo največ možnosti v srednjih in nižjih cerkvenih službah (kaplan, vikar, župnik, kanonik), tako zaradi neobstoja najvišjih uradov (škofij) na svojem območju, kot tudi (pre)hude konkurence glede na njihove statusne, politične in finančne zmožnosti za to čast. Škof je bil namreč vedno tudi politična oseba v najširšem smislu, pri njegovi izbiri so igrala pomembnejšo vlogo politična sprejemljivost in sposobnost, gospodarsko-upravne veščine, nekonfliktnost s posvetno oblastjo ipd., kot globoka osebna pobožnost in izobrazba. Večina posvetnega klera, celo višji dostojanstveniki, se je v virih imenovalo brez izvirnega imena. Ne gre za pomanjkanje samozavesti o pripadnosti rodbini (to so plemiški sinovi s plemiškim načinom življenja ohranjali tudi kot kleriki²), marveč tudi za formalno identifikacijo z zaupanim uradom. Zato se moremo posvetiti le tistemu (manjšemu) delu klera, ki mu lahko zanesljivo določimo (plemiški) izvor.

Najprej nas zanima, iz katerih rodbin (družin) so prihajali kleriki, ali je pri posameznih družinah (rodbinah) morebiti opazna izrazitejša povezava z delovanjem v posvetnih (deželnih, dinastičnih) službah, ali se položaj plemstva odraža v cerkvenih službah, kateri družinski člani so bili določeni za vstop v kler, ter primerjanje kranjskega in spodnještajerskega plemstva. Obe skupini plemstva sta bili namreč enako številni in sta živeli na sosednjih, pravno in kulturno skoraj enakih območjih. Zato so kvantitativske primerjave razmeroma zanesljive.

Osnovna primerjava razkriva nekaj razlik med štajerskim in kranjskim plemstvom na vseh cerkvenih funkcijah: v celotnem obdobju je bilo razmerje med osebami, ki so dosegle vsaj funkcijo župnika zelo izenačeno: 84% klerikov izmed kranjskih plemičev-klerikov in 83% izmed spodnještajerskih je prišlo najmanj do te funkcije. Zato pa je bila situacija pri opatih, priorjih in škofih precej ugodnejša pri štajerskem plemstvu (37%), manj pri kranjskem (25%). V razliki med župnikom in opatom (itd.) se v bistvu skriva strukturalna razlika med plemstvom obeh dežel: nižji in srednji sloji so povsod lahko posegali po župnijah, kanonikatih in arhidiakonatih.³ Višji sloj, ki

¹ D. Rübsamen, *Kleine Herrschaftsträger im Pleissenland* (Studien zur Geschichte des mitteldeutschen Adels im 13. Jahrhundert (Mitteldeutsche Forschungen 95) Köln-Wien 1987, 427–447.

² O tem več primerov pri A. Schulte, *Der Adel und die deutsche Kirche im Mittelalter* (Studien zur Sozial-, Rechts- und Kirchengeschichte, Kirchenrechtliche Abhandlungen 63 in 64) Stuttgart 1910, 285–287.

³ Kranjski in spodnještajerski župniki iz vrst kranjskega plemstva v 14. stoletju: Leopold Apfater ok. leta 1376, Jakob Beutel leta 1399, Otokar iz Blagovice med letoma 1330 in 1342, Hans iz Blagovice leta 1383, Hans iz Brega leta 1385, Friderik s Čreteža med letoma 1335–1339, Nikolaj s Čreteža leta 1319, Pirs iz Črnelega med letoma 1345 in 1357, Ulrik iz Črnomlja pred letom 1295, Ulrik Dinger leta 1377, Herman iz Dupelj leta 1375, Merchel Gall od leta 1343, Hans Gall leta 1405, Jurij Gall med letoma 1388 in 1405, Wulfing iz Glogovice leta 1408, Jurij iz Gorij leta 1319, Gotfrid iz Grobelj leta 1335, Gerloh s Hmeljnika po letu 1295, Bertold s Kamna med letoma 1381 in 1397, Oton Stuppel

bi posegal po škofovskemu ali opatskemu dostojanstvu, pa je bil na Kranjskem šibkejši kot na Spodnjem Štajerskem. Po obdobjih so odstotki oseb z višjimi funkcijami od župnika še zgovornejši:

**RAZMERJE MED VIŠJIMI IN NIŽJIMI CERKVENIMI FUNKCIJAMI
MED LETOMA 1280 IN 1409**

Plemstvo	1280–1329			1330–1369			1370–1409		
	abs.	vseh	%	abs.	vseh	%	abs.	vseh	%
spodnještajersko	5	17	29	8	18	44	7	17	41
kranjsko	8	30	26	4	17	23	6	34	17

Viri: Centralni katalog srednjeveških listin za Slovenijo (tipkopis B. Otorepca na Inštitutu za zgodovino, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana); Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I–X (odslej GZL; izd. B. Otorepec med letoma 1956 in 1968); Gradivo za zgodovino Maribora II–VI (odslej GZM; izd. J. Mlinarič med letoma 1976 in 1980); A. Koblar, Drobntince iz furlanskih arhivov I, II, III (Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, odslej IMK, I–III/1890–1893); J.M. Grebenc, Gospodarska ustanovitvev Stične ali njena dotacija leta 1135 (Stična 1973); F.S. Pokorn, Besnica pri Kranju. Prispevek k zgodovini župnij ljubljanske škofije (Zgodovinski zbornik, priloga Ljubljanskemu škofijskemu listu) Ljubljana 1909; I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I–VI (Marburg 1875–1887); A. Stegenšek, Konjiška dekanija (Umetniški spomeniki lavantinske škofije, drugi zvezek) Maribor 1909; J. Mlinarič, Župnija sv. Janeza Krstnika v Mariboru do jožefinske dobe (Maribor skozi stoletja, razprave I) Maribor 1991; J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja (Ljubljana 1939); B. Otorepec, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) (SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana 1995); G. Bianchi, Documenti per la storia del Friuli: I (1317–1325) in II (1326–1332) (Udine 1844, 1845). Isto gradivo mi je služilo tudi pri obširnejših kumulativnih navedbah v opombah, kjer izrecno ni naveden vir.

Poglavitni razlog za razlike je ta, da kranjsko plemstvo v celoti očitno ni bilo dovolj ugledno za najvišje funkcije, ki so bile odvisne od najvišjih cerkvenih dostojanstvenikov, oz. so imele za njih pravico prezentacije nekatere dinastične rodbine (več spodaj). Še bolj moteče dejstvo pa je bilo, da je ogromen kleriški zbor iz celotnega oglejskega patriarhata nabiral prebende in predvsem župnije brez izjeme tudi na Kranjskem in tako zoževal možnosti domačemu plemiškemu kleru. Število sufraganskih škofij, kanonikatov, arhidiakonotov in drugih mest, ki so dajala dobro izhodišče za kumuliranje prebend na kateremkoli koncu metropolije, je bilo v patriarhatu daleč večje kot v salzburški nadškofiji, kjer so se kleriki bolj držali širše domače regije oz. upravne enote.

Kranjsko plemstvo je lahko posegalo po vodilnih funkcijah v samostanih na svojem ozemlju, kjer je imelo določen gospodarski in politični vpliv. Ne smemo pozabiti, da so bile

iz Kamnika med letoma 1403 in 1407, Hans s Kolovca med letoma 1394 in 1397, Friderik Kolenc s Kolovrata od leta 1369, Viljem s Kozjaka leta 1404, Pilgrim z Limberka od leta 1336, Witig z Limberka med letoma 1283 in 1302, Urban z Loža leta 1389, Ortolf z Mengša leta 1354, Ruprecht Mindorfer leta 1398, grof Ulrik Ortenburški ok. leta 1345, Lovrenc iz Otoka leta 1400, Friderik iz Pšate od leta 1349, Ulrik iz Seničnega med letoma 1386 in 1403, Jakob iz Strmola med letoma 1380 in 1384, Majnhard iz Strmola med letoma 1364 in 1381, Jakob iz Sušjega med letoma 1398 in 1404, Bertold s Svibnega leta 1282, Štefan s Svibnega leta 1364, Bernhard iz Škofje Loke med letoma 1327 in 1328, Henrik iz Škofje Loke leta 1319, Viljem iz Škofje Loke med letoma 1280 in 1293, Volker s Turjaka med letoma 1368 in 1384, Seifrid z Vranje peči do leta 1335, Konrad Geschlechte z Waldenberga leta 1312.

Iz štajerskih rodbin: Nikolaj Asanch leta 1378, Ortolf Hebenštrajt leta 1348 in 1349, Alois s Helfenbergar leta 1398, Štefan s Helfenbergar med letoma 1386 in 1406, Hans z Lemberga med letoma 1324 in 1342, Uzman z Lemberga leta 1319, Alber z Maribora leta 1292, Gerloh iz Radehove leta 1325, Hans z Lemberga (Rifniško-Rogaški) med letoma 1340 in 1348, Hans iz Širja med letoma 1342 in po 1356, Henrik iz Širja med letoma 1361 in 1398, Jakob iz Širja pred letom 1356 in do vsaj 1383, Nikolaj Vaist leta 1369, Seifrid z Vrbovca med letoma 1307 in 1332, Viljem z Vrbovca leta 1353, Jurij, Ortolf in Henrik z Wernburga leta 1407, Rajnpreht z Žusma leta 1394, Nikolaj Seydlin iz Mute od leta 1346, Markvard z Zbelovega do leta 1369.

določene rodbine tudi ustanoviteljice samostanov, še več pa jih je imelo odvetništvo nad njimi. V samostanih so veljali pri izboru za opata še vedno ugled, premoženje, sorodstvene vezi in prijateljstvo, pri posvetnih cerkvenih službah pa sta morala biti izpolnjena predvsem prva dva pogoja, pa tudi politične konstelacije, ki bi škofu ali lastniku patronata lahko koristile. Pripomniti velja, da bi bilo razmerje med plemstvom obeh dežel še veliko neugodnejše za kranjsko plemstvo, če bi upoštevali le posvetne cerkvene službe: le pet oseb s Kranjskega je doseglo večji ugled: Witig z Limberka, Ulrik iz Seničnega, Jakob iz Sušjega, Otokar iz Blagovice in Bernhard iz Škofje Loke. Razen zadnjega so bili vsi arhidiakoni in župniki obenem. Iz Spodnje Štajerske pa je bilo takih oseb v celem 14. stoletju kar deset (ok. 21%).⁴ Bežen pogled na spodnjo preglednico potrjuje dominacijo članov domačega plemstva v nekaterih samostanih na Kranjskem in Štajerskem (prim. tudi poglavje Vstop v samostan).

*NOSILCI OPATSKE IN PRIORSKE SLUŽBE
V NEKATERIH KRANJSKIH IN SPODNJE-ŠTAJERSKIH SAMOSTANIH V 14. STOLETJU⁵*

Mekinj	Velesovo	Gornji Grad	Stična
Gallenberg Klara (po 1300)	Mirna Margareta (1330–1342)	Lemberg-Rifnik Hans (1342–1352)	Hmeljnik Nikolaj (1322–1326)
Kamnik, Stuppel Agnes (1341)	Jeterbenk Alhajda (1344)	Vaist Nikolaj (1350?)	Planina Eberhard (1326–1331)
Hebenštrajt Elizabeta (1341–1344)	Svibno Izolda (1346–1358)	Planina Ulrik (1353–1365)	Čretež Andrej (1382–1387)
Vranja peč Margareta (1344–1368)	Gorje Alhajda (1359–1366)		Lindek Albreht (1388–1405)
Vitanje-Lindek Kunigunda (1370–1374)	Kamnik, Stuppel Katarina (1355–1369)		
Pšata Ana (1380–1388)	Kellerberg Meyl (1363–1364)		
Paradeiser Elizabeta (1391–1406)	Strettwegg Ana (1371–1381)		

⁴ Kranjski in savinjski arhidiakoni iz kranjskih plemiških rodbin v 14. stoletju: Otokar iz Blagovice v 30. in 40. letih, Witig z Limberka v letih 1290–1304, Ulrik iz Seničnega leta 1403, Jakob iz Sušjega med letoma 1398 in 1400, Albreht s Svibnega leta 1319. Iz štajerskih rodbin: Hans z Lemberga (Rifniško-Rogaški) leta 1328, Hans iz Širja 1351–1356, Ulrik iz Širja med letoma 1374 in 1377, Jakob iz Širja med letoma 1381 in 1385, Seifrid z Vrbovca leta 1332, Hans z Zbelovega leta 1332 in Ulrik z Vrbovca kot koroški arhidiakon oglejskega patriarhata med letoma 1307 in 1309.

⁵ V preglednici so upošteevane le identificirane osebe. J. Barle v svojem pregledu za Velesovo (Kronologična vrsta velesovskih prednic, IMK IV/1894) navaja kot prioriso tudi Katarino Ortenburško (1349, 1361). Nato jo celo enači s Katarino »s Kamna (Stein)«. Ker naj bi bila teta Erharda s Kamna, naj bi imela obojni naslov (Velesovo, 238). V resnici je bila Katarina navadna nuna. Tudi enačba Ortenburg = Kamen v našem primeru ne more držati, saj je šlo v resnici za Katarino Stuppel iz Kamnika, ki je bila v sorodu z Erhardom s Kamnika in ne Kamna. V mekinjski župni in samostanski cerkvi so v kapeli Sv. Kolomana freske iz začetka 18. stoletja, katerih del so tudi grbi mekinjskih opatinj, toda brez navedenih letnic. Nekateri izmed njih so izpričane v virih za 14. stoletje, zato imajo grbi veliko historiografsko, vendar zaradi nekronološke razvrstitve nezanesljivo vrednost. Po teh grbih naj bi bile opatinje do nastanka fresk Klara z Gallenberga, Katarina Schenk z Ostrovice, Agnes z Weissenegga, Margareta Mindorfer, Margareta z Vranje peči, Elizabeta Hebenštrajt, Agnes s Ptuja, Margareta s Kolovca, Ana z Mošheima, Kunigunda iz Vitanja (Lindeka), Elizabeta Paradeiser, Barbara Pölz, Agnes z Welsberga, Kunigunda s Svibnega, Katarina s Kraiga, Marija s Turjaka, Agnes iz Kamnika (Stuppel), Agnes iz Celja (?), Ana iz Pšate, Ana Ferneck (Pernegg, Wernegg ali celo Fernig = Brnik?), Elizabeta s Herbersteina, Gertruda Jobst, Ana s Hertenfelsa, Ana Lamberger, Kunigunda in Katarina s Sauraua, Suzana iz Gornjega Grada, Gertruda Radevič, Laura Cornetina, Ana Crönnin, Klara (Gallian)iczin, Tereza Haller, Katarina Attems, Doroteja in Leopoldina z Gallenberga, Bernardina Batthyani (opis v F. Stele, Politični okraj Kamnik. Topografski opis, Umetnostni spomeniki Slovenije – priloga v Zborniku za umetnostno zgodovino od 1922–1929, Ljubljana 1929, 290–292). Nekaj opatic lahko zanesljivo postavimo v novi vek, druge pa so bile lahko v Mekinjah tudi še v 15. ali 16. stoletju. Zato seznama za 14. stoletje in njegove popolne vključitve v grafikone ne moremo napraviti.

Mekinje	Velesovo	Gornji Grad	Stična
	Zaprice Katarina (1382–1388, 1394)		
	Kolovec Elizabeta (1389, 1391)		
	Lindek Trauta (1402–1408)		

Razporeditev najvišjih funkcij med deželno plemstvo daje naslednjo sliko: na Kranjskem so jih imeli le štirje predstavniki uglednejšega plemstva, in še ti kot redovniki (Andrej s Čreteža, Nikolaj s Hmeljnika, Izolda s Svibnega in Klara z Gallenberga).⁶ Najuglednejše plemstvo (npr. Turjaški in Galli) niso veliko dali na cerkveno kariero, saj so bili redki člani teh rodbin kvečjemu župniki ali celo samo »duhovniki«.⁷ V višjih posvetnih cerkvenih službah je bil očitno dejaven predvsem srednji sloj kranjskega plemstva, nižji (npr. tisti z Bleda, Glogovice, Homca) pa so posegali po stanu primernih službah kaplana, vikarja ali »navadnega« (nenatančno definiranega) duhovnika.⁸ Izjema je bil Otokar iz Blagovice, ki je do srede 14. stoletja nakopičil v svoji roki več župnij in arhidiakonsko funkcijo: pred letom 1330 je bil župnik v Dobrniču, leta 1341 pa še v Mengšu in Kamniku ter kranjski arhidiakon.⁹ Kot samostanske predstojnice so nastopale plemkinje iz srednjega sloja.

Na Slovenskem Štajerskem so nekoliko zgodnejša diferenciacija, začasna uralitve plemstva in družbeni procesi med plemstvom pripomogli k ustrezni delitvi funkcij. Uglednejše plemstvo (npr. Planinski, Viltuški) je posegalo po sebi primernih funkcijah, izjema je bila statusna konica, ki tako kot na Kranjskem, ni kazala večjega interesa za cerkvene kariere. Tako v celoti ni bilo med kleriki nobenega Ptuskega, samo po en Kunšperški, Mariborski, Vuzeniški in Žovneško-Celjski ter po dva Planinska in Viltuška. Takšna nezainteresiranost (sodeč po ohranjenih virih) se je kompenzirala z večjim udejstvovanjem v posvetnih funkcijah, medtem ko preskrbovalni načini s prebendami in drugimi cerkvenimi dohodki pri njih niti niso bili potrebni. Izogibanje višjega plemstva (vsaj formalnemu) celibatu je imelo še druge vzroke: strah pred nepričakovanim izpadom moških potomcev pri poročenih, saj številni višji kleriki ob smrti laikov brez potomcev ne bi mogli nadaljevati dinastije. Priljubljenost celibata je bila praviloma obratno sorazmerna s socialnim položajem. A. Schulte navaja za Nemčijo v srednjem veku zanimiva razmerja med poročenimi in kleriki v plemiških rodovih: moški – 69:31 (knezi), 64:36 (grofje), 50:50 (baroni), ženske – 74:26 (knezi), 68:32 (grofje), 65:35 (baroni). Če že ne odstotki, pa vsaj principi ustrezajo našim razmeram.¹⁰ Seveda pa se je celibat dalo deloma zaobiti s prevzemom zgolj nižjih kleriških redov, ki so dovoljevala tako legitimne ženitve, kot tudi prevzem višjih posvetnokleriških služb. Grof Ulrik Ortenburški je prejel potrebne redove že kot radovljiški župnik šele leta 1351, kar pomeni, da je bil lahko (teoretično) župnik in še vedno tudi poročen.¹¹

Na Spodnještajerskem je staro plemstvo posegalo po škofovski časti (Ulrik s Planine in Ulrik z Viltuša) in tako povečevalo ugled rodbin, pa tudi v najboljši možni meri uredilo preskrbo posameznikov. Najvišje funkcije so bile dostopne tudi ne tako uglednemu plemstvu, če je le prišlo do ugodnega spleta okoliščin ali pa so prevladale karijerne kvalitete posameznika. Predvsem tako si lahko razložimo kot škofove Werntha z Rifnika – Lemberško-Rogaškega (prva polovica 14.

⁶ Grebenc, n. d., 241; ARS W, 1346 junij 15. in ARS W, 1358 april 25.

⁷ NŠAL G, 1388 julij 30. Stična in ARS, 1405 maj 4. Ribnica; GZL IX/34 in Komatar XIX, št. 229 (str. 120–122).

⁸ Nekaj primerov: leta 1337 je bil vikar v Cerknici Wernher z Iga (ARS W, 1337. Bistra); leta 1383 je bil kaplan v Kostelu Nikolaj iz Brega (ARS W, 1383 november 25. Lož); leta 1312 je bil Majnhard iz Homca »navaden« duhovnik (ARS W, 1312 maj 16.).

⁹ Koblar I, 3.

¹⁰ MDC V, št. 513 (str. 326–327); GZM II/73. Schulte, n. d., 275–279.

¹¹ Koblar I, 22.

stoletja) v Bambergu, Konrada Hebenštrajta v Krki (1402–1411, med 1410–1412 tudi v Freisingu) in Henrika s Helfenberga v Lavantu (1291–1299, kasneje v Krki 1299–1326). Med letoma 1280 in 1409 so bili iz Spodnje Štajerske škofje v Krki na Koroškem: Henrik s Helfenberga (1299–1326), Ulrik z Viltuša (1344–1351), Konrad Hebenštrajt (1402–1411); v Chiemsee-ju Ulrik s Planine (1322–1330); v Lavantu Henrik s Helfenberga (1291–1299); v Freisingu Konrad Hebenštrajt (1400–1412). Stvarni položaj koroških sufraginov salzburške nadškofije je bil v srednjem veku bližje oglejskim arhidiakonom kot samostojnim diocenzanskim škofom. Pa vendar jih je ločevala od arhidiakonov škofovska čast, predvsem pa upravljanje z ogromno sufragansko posestjo, mogočen sedež škofije in subordinirana posvetna uprava.

Pražupnije na obravnavanem ozemlju, ki so dokaj neokrnjene obstajale še v 13./14. stoletju, so se izoblikovale do 11. stoletja. Višjo cerkveno organizacijo je v salzburški nadškofiji tvorila mreža škofij (sufraginov), ki pa so bile zelo odvisne od nadškofa. Oglejski patriarhat vzhodno od Soče in Istre je bil razdeljen na arhidiakone, ki v primerjavi s škofi niso vsebovali pravic glede posvečevanja duhovnikov in cerkva. Pomen arhidiakonov je dosegel višek v 13. stoletju, ko so bili to v bistvu prelati s skoraj škofovsko močjo in pomembnimi sodnoupravnimi funkcijami (večina arhidiakonov je bila zanesljivo univerzitetno šolanih). Padec v kasnejšem obdobju je šel na račun papeških rezervacijskih pravic, krepitve kapitljev, intenziviranja direktnega škofovskega sodstva na račun arhidiakonskega, pojava generalnih vikarjev kot škofovskih namestnikov, ponovnega razcveta škofovske moči konec 13. stoletja itd. Naše ozemlje v okviru patriarhata (ozemlje južno od Drave) je bilo razdeljeno med koroški (južno od Drave s slovenjgraškim območjem), savinjski (Spodnja Štajerska južno od Drave) in kranjski (Kranjska in nekdanja Savinjska krajina). Ta se je v 13. stoletju razdelil na gorenjskega (z delom Notranjske) in Dolenjskega.¹²

Relativno malo plemiških družin je hkrati skrbelo za uravnoteženo in kontinuirano posvetno in cerkveno kariero, kar po govori tudi o nenačrtnem političnem življenju večine plemstva. Maloštevilne skrbnejše družine so načrtno pošiljale svoje člane v obe smeri, kar jim je zagotavljalo stalno (samo)preskrbovanje dela družine (kler), zmanjševanje nevarnosti delitev posesti zaradi dediščin¹³ in poročnih izdatkov,¹⁴ politični ugled in določeno zaslužek (nekateri cerkvene, predvsem pa deželne in dinastične službe¹⁵). Družine, ki so imele svoje predstavnike zaposlene v obeh smereh, so se posluževale različnih načinov. Najbolj pragmatično je bilo istočasno in kontinuirano udejstvovanje večih članov rodbine (še bolje – družine) v kleru, drugih pa v deželnih uradih. Na Kranjskem so imeli ta način najbolj utečen vitezi s Čreteža in Stuppli iz Kamnika, medtem ko pri družinah s Kamna, Mengša, iz Blagovice in Škofje Loke obojestransko delovanje ni bilo daljšega veka. Za to so gotovo imeli objektivne razloge: Škofjeloški so dosegli višek okoli leta 1300, sredi 14. stoletja pa so že izumirali, Mengeški so izginili nekaj kasneje, plemiči s Kamna in Blagovice pa so v drugi polovici stoletja šele začeli vzpon na kranjski politični sceni. Na Spodnjem Štajerskem je bilo podobno: v daljšem obdobju so bili na oba načina aktivni le plemiči iz večih rodov iz Slovenj gradca (npr. Mutli), vitezi Širski in Vaisti. Zadnji so posegali po obeh karierah šele v drugi polovici 14. stoletja. V obdobju 1370–1409 je usklajeno delovala družina Lindekerjev iz Vitanj, po katerih so se večinoma imenovali. Kljub vsemu je bilo veliko večje število onih, ki niso imeli izgrajene preskrbovalne in karierni kleriške politike. Ti so v nekaterih obdobjih posegali po visokih deželnih službah, istočasno pa niso imeli omembe vrednega klerika v svojih vrstah oz. sta bili obe obliki časovno ločeni. Na Kranjskem velja omeniti številno rodbino Gall (nizka stopnja posvetne in cerkvene kariere) ter viteške rodbine Hmeljnik-

¹² B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, II (Ljubljana 1965²), 253–256; W.M. Plöchl, *Geschichte des Kirchenrecht* (2: Das Kirchenrecht der abendländischen Christenheit 1055–1517), Wien-München 1955, 131–134. Vendar iz virov iz 14. stoletja ta (znotrajkranjska) delitev ni razvidna.

¹³ D. Kos, *Dediščine, dedno pravo in plemstvo na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem v 13. in 14. stoletju* (Celjski Zbornik 1994) 35–55.

¹⁴ D. Kos, *Življenje, kot ga je pisala dota* (Zgodovina za vse I, 2) 58–69.

¹⁵ D. Kos, *Pamet pod šlemom, zvestoba denarju*. (Časopis za zgodovino in narodopisje, 66 (=31)/1995, str. 207–235).

Turjak, Limberk, Mirna, Polhov Gradec, Blagovica in Pšata, na Štajerskem pa Lemberg (Rifnik-Rogatec), Vrbovec in Žovnek (po 1341 grofje Celjski).

Ponuja se naslednji sklep: obravnavano plemstvo je bilo v grobem razdeljeno na one, ki so iskali zaslužek in kariero v deželnih in dinastičnih (posvetnih) ali pa v cerkvenih službah. Manjši del plemstva je gradil prihodnost družine ali rodbine na oba načina: šlo je za srednji razred, sestavljen iz starih in izumirajočih (Čretež, Škofja Loka, Blagovica, Hmeljnik-Turjak), zelo številnih (Širje) ali novih povzpetniških (Kamen, Vaist) rodbin, ki so se na vse pretege želele socialno in gmotno dvigniti. Uglednejše staro, a že skoraj propadlo nekdanje ministerialno plemstvo (Svibno, Planina, Maribor, Lemberg-Rifnik-Rogatec, Viltuš, Vrbovec) ni bilo več sposobno nositi dodatnih stroškov, potrebnih za posvetne kariere. V njihovi izključni in pogostejši prisotnosti zgolj med klerom vidim predvsem željo po preskrbi družinskih članov, zato jih med izrazitimi karieristi (škofje) skorajda ni bilo. Oklepali so se donosnih kanonikatov (rodbine Vrbovec, Svibno)¹⁶ in župnij (rodbine Vrbovec, Maribor, Lemberg-Rifnik-Rogatec, Čretež, Gall, Stuppel, Kolovec, Kostanjevica, Limberk itd.). Dinastom iz samega družbenega vrha (Ptujski, grofje Celjski, Ortenburški, Goriški) cerkvena kariera kot preskrbovalna funkcija seveda ni bila potrebna. Nižji sloji plemstva (Bled, Homec, Ig, Otok, Sušje, Brestanica-Rajhenburg, Žusem ipd.) pa so svoje otroke pošiljali v kler sporadično, tako kot v virih brezimeni najnižji sloji plemstva.¹⁷ Oboji v cerkvenih službah niso videli le kariere, marveč tudi večjo preživetveno možnost za posameznika in družino.

Ekskurz: Patronat in prezentacija na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem v 14. stoletju v luči karierizma: Zmaga cerkvene nad laično oblastjo v 11. in 12. stoletju je bila glede reformiranja lastniškega cerkvenega sistema še dolgo nepopolna. Začasno je preprečila in zavrla razpolaganje nekdanjih lastnikov s cerkvenim premoženjem, vendar je institut patronata, ki je izpodpiral »odvetništvo«, kot preostanek lastništva z drugimi za Cerkev neugodnimi družbenimi procesi še vedno ogrožal njeno avtoriteto.

Vse važnejše posvetne funkcije sta v 13. in 14. stoletju formalno potrjevala, oz. podeljevala (investirala) salzburški nadškof in oglejski patriarh (južno od Drave). Nista pa več zmogla nadzorovati podeljevanja tistih beneficijev in upravnih enot, ki so bili pod patronatom laikov. Deželni knezi, dinastične in grofovske rodbine so si prizadevale pridobiti patronat in odvetništvo nad župnijami in vikariati, čeprav niso bili ne oni, ne njihovi predniki ustanovitelji zadevnih ustanov. Še posebej nemočni so bili oglejski patriarhi, saj je npr. leta 1362 odstopil patriarh Ludvik della Torre grofom Celjskim večino pomembnejših cerkvenih fevdov na Kranjskem in Štajerskem, od tedaj pa so v roke Celjanov začeli prehajati tudi patronati nad oglejskimi župnijami. Nekaj dlje je trajala ortenburška prevedba starih odvetniških pravic, lastnih ali podedovanih, v patronate, ki so konec 14. stoletja praktično prepolovili cerkveno oblast oglejskih patriarhov na Kranjskem. Vse to je vodilo do izoblikovanja nadzorovanega cerkvenodržavnega sistema, ki so ga Habsburžani uspešno razvijali od srede 14. stoletja in v 15. stoletju okronali z neposrednim vmešavanjem v ustanavljanje škofij in kapitljev: leta 1392 je podelil patriarh Janez grofu Hermanu II. Celjskemu patronat nad župnijami v Rogaški Slatini, Vodicah, Krškem, Laškem, Ponikvi in Šentrupertu. Zadnji dve župniji sta zato leta 1456 prišli skupaj z ostalo celjsko zapuščino na Habsburžane, ki so ju leta 1493 kot jedro preskrbe namenili novoustanovljenemu novomeškemu kapitlju.¹⁸ Patronat

¹⁶ Kanoniki iz Kranjske: Jakob iz Strmola v Trientu in Brixnu leta 1384 (1384 avgust 24. Velesovo, transumpt v: NŠAL, 1505 september 17. Novo mesto), Hans s Svibnega leta 1368 (ARS CE, 1368 april 14. Celje) in Ulrik s Svibnega v Passau leta 1337 (ARS HKA, 1337 april 15. Lanšprež).

Kanoniki iz Spodnje Štajerske: Hans iz Širja leta 1356 v Čedadu (KLA, 1356 april 6. Beljak), Seifrid z Vrbovca med letoma 1323 in 1335 v Čedadu (KA Čedad, Pergamena Bojani, št. 35: 1327 oktober 7. Čedad; ARS CE, 1335 april 1. Udine).

¹⁷ ARS W, 1312 maj 16.; ARS W, 1337. Bistra; ARS, 1398 september 15. Lož in ARS, 1404 december 13.; ARS W, 1400 junij 13. Mila; GZM II/92; NŠAL G, 1394 april 24.

¹⁸ Iz 14. stoletja je znano precej listin, ki govorijo o velikih izgubah patronatov s strani patriarha v korist visokega plemstva (prim. F. Pichler, Repertorium der steirischen Münzkunde III: die mittelalterlichen und neuen Münzen und Medaillen der Steiermark, Graetz 1875, 89). Za novomeški kapitelj in patronate gl. ARS CE, 1392 december 28. Čedad (A); ARS CE, 1392 december 28. Čedad (B); ARS CE, 1393 februar 5. Čedad (A, B). D. Kos, Gospostvo novomeškega kapitlja do srede 17. stoletja: Dolenjski zbornik 1990, Novo mesto 1990, 87 sl.

je postajal povsem stvarna zadeva, povezana s premičninami, posestvi itd. Možno ga je bilo zastaviti in deliti – kot nekakšen »cerkveni fevd«: leta 1393 je grof Herman II. Celjski začasno podelil patronat nad župnijo v Šentrupertu Frideriku s Čušperka. Samo leto zatem je patriarh Janez predal grofu Frideriku Ortenburškemu patronat nad župnijami v Radovljici, Gorjah, Ložu in Naklem. Leta 1418 so jih dedovali Celjski, leta 1456 pa Habsburžani, ki so iz njih (in še nekaterih) formirali novo ljubljansko škofijo. Pomen posedovanja patronata je torej bistveno večji od osnovne pravice podeljevanja župnije svoji osebi in je prehajal v državopolitično sfero.¹⁹

S tem so imetniki patronatov dobili možnost prezentacije svojih ljudi na izpraznjena mesta, ki jih je pristojni škof le še potrdil, investituro pa večinoma prepuščal nižjim cerkvenim organom. Škofje, zlasti patriarhi so redkeje zmogli prezentirati lastne kandidate, kar govori o razvejanosti patronatov v oglejskem patriarhatu. Za ilustracijo zadostuje en, naključno izbrani primer: leta 1361 je patriarh Ludvik podelil Viljemu iz Strmoła po poprejšnji prezentaciji priorise samostana Velesovo mesto vikarja v župniji Šenčur.²⁰ Zaradi stalnih sprememb v posedovanju, nepriznavanja dedičev o nekdanji predaji patronata, dvojnih prezentacij itd., so bili spori pri nastavitvah novih župnikov in vikarjev zelo pogosti. Imetniki prezentacije so imeli de facto nadzor nad dohodki, čeprav je patronat teoretično omejeval pravico do njih, še posebej ker je bil imetnik obvezan vzdrževati in ščititi cerkveno stavbo. Vstop v povprečno cerkveno službo, ki je bila v nekem smislu za njih zaradi propagandnega izenačevanja s srednjim slojem tudi nesprejemljiva, zaradi teh momentov za dinaste ni bil več bistven pri razpolaganju z dohodki.

Tu tiči še en razlog za nezainteresiranost višjega plemstva (Žvoneško-Celjski, Ortenburški itd.), pa tudi nekaterih manj uglednih (Gallenbergi, Čušperški), za vstop v posvetni kler. Zato pa jim je pomenil vstop med redovništvo, kjer kariera in zaslužek nista bila visoka, predvsem spravo z Bogom na jesen življenja. Pri boju za patronat so imele te rodbine velike konkurente v samostanih, ki sicer niso radi sodelovali z »nelojalnim« posvetnim klerom. Nekaterim od njih, npr. benediktincem v Gornjem gradu, je to uspelo, kar pa je bila slaba tolažba, če so odvetništvo nad njimi samimi dobili konkurenti (v primeru Gornjega Grada so bili odvetniki v 14. stoletju Žvoneški-Celjski). Najlepše je prikazan prehod patronata v last samostana na primeru samostana klaris v Mekinjah: leta 1287 je kamniški župnik Manfred della Torre prepustil Seifridu z Gallenberga patronat nad lastniško cerkvijo v Mekinjah, kar je oglejski patriarh Rajmund leta 1288 potrdil. Leta 1300 sta Seifrid in žena Elizabeta ustanovila samostan v Mekinjah in mu leto pozneje prepustila patronat nad cerkvijo prav tam. Prenos je nekaj mesecev kasneje potrdil papež Bonifacij VIII.²¹

Nadaljevanje: Številnost družinskih članov v kleriških službah je bila zelo različna. Čeprav so viri redkobesedni, smemo trditi, da je zaradi vloženega kapitala večina družin (ne rodbin!) lahko poslala v kler v eni generaciji le enega, morda dva člana. Najpremožnejše dinastične družine so v tem sledile nižjemu plemstvu, vendar iz povsem drugih razlogov (gl. zgoraj). Bile pa so tudi izjeme: propadajoče družine so v želji po dokončni preskrbi določale za klerike čim več moških otrok in pri tem pozabljale ali zavestno zanemarjale nevarnost izumrtja. Zato ni presenetljivo, da so bili v eni generaciji propadajočih Svibenjskih kar štirje člani rodbine v kleriškem stanu: Izolda je bila vsaj med letoma 1346 in 1358 v samostanu Velesovo, Hans je bil v 60. letih 14. stoletja kanonik v Passau, brat Štefan je bil župnik v Brucku na Muri, Ulrik pa že v 30. letih 14. stoletja kanonik v Passau. V prejšnji generaciji je bil Albreht savinjski arhidiakon (ok. leta 1319), Bertold pa župnik v Svibnem (ok. leta 1282).²²

¹⁹ ARS CE, 1393 marec 19.; HHStA, 1394 junij 10. Čedad. Plöchl, n. d., 370–371.

²⁰ ARS W, 1361 april 30. Udine. Tako se glasijo formalne (nad)škofovske podelitve cerkvenih služb. Prim. tudi Plöchl, n. d., 150.

²¹ ARS W, 1287 oktober 3. Čedad; ARS W, 1288 december 22. Oglej; ARS W, 1300 oktober 9. Gallenberg, prepis; ARS W, 1301 avgust 20. Mekinje; ARS W, 1301 december 13. Lateran.

²² GZL VII/5; ARS HKA, 1337 april 15. Lanšprež; ARS W, 1346 junij 15. in ARS W, 1358 april 25.; ARS CE, 1368 april 14. Celje; Bianchi I, 209, št. 106. Prim. Schulte, n. d., 278–281.

Po več članov so imele istočasno med klerom tudi številčno močne družine: sredi 14. stoletja je bilo kar pet ali celo šest bratov iz Širja župnikov ali kaplanov (Hans župnik v Ponikvi oz. Mengšu, Šmarju oz. Žalcu, še prej vikar v Laškem; Henrik župnik v Laškem; Jakob župnik v Mengšu in nato Ponikvi ter istočasno savinjski arhidiakon; Friderik vikar v Šmarjah; Herman duhovnik v Laškem; Simon duhovnik, najbrž v Širjem; Ulrik, morda šesti brat, pa je bil v 70. letih savinjski arhidiakon).²³ Trije bratje z Wernburga so bili ok. leta 1407 župniki: Henrik in Jurij v Škalah, Ortolf pa v Rogatcu.²⁴ V drugi polovici 14. stoletja je na Kranjskem po številu klerikov posebej izstopala družina Strmolskih: Jurij je bil leta 1353 župnik v Paternionu na Koroškem, Majnhard med letoma 1364 in 1381 župnik v Cerkljah, v 80. letih 14. stoletja je bil Jakob župnik v Lanišću in kanonik v Trientu, Viljem pa leta 1361 vikar v Šenčurju (sorodstvena stopnja med njimi ni povsem jasna).²⁵ Takim rodbinam/družinam smemo pripisati določeno stopnjo zavestnega karierizma v cerkvenih službah, najbrž predvsem zaradi finančnih ugodnosti.

Izjemen vpliv na solidnejše kranjske cerkvene urade in posledično na morebitni karierizem in možnosti domačega prebivalstva, ne le plemstva, so imeli tujci s celotnega področja oglejskega patriarhata in salzburške nadškofije (gl. preglednico o tujcih v cerkvenih službah). Tu se termin »tujec« pojavi v širšem pomenu kot pri laičnem plemstvu. Cerkev je bila in je še vedno (vsaj idejno) univerzalna. Njeni predstavniki se niso imeli za pripadnike dežel in zemeljskih kraljestev, marveč so bili podrejeni le Kristusu in papežu. Toda ta univerzalnost, tako kot mnogo kasneje internacionalizem komunizma, vendarle ni mogla zanikati pripadnosti naciji v srednjeveškem smislu, predvsem pa ne rodbini, ki je bila tesno vpeta v deželno strukturo, pa četudi samo kot deželno plemstvo brez posebnih funkcij. Vraščeno delo klera v rodbinsko plemiško zavest se je pogosto odražala v uporabi plemiškega izvornega imena, pa tudi v iskanju krajevno najbližje, a še vedno ugodne in donosne cerkvene službe – največkrat v svoji župniji ali vsaj regiji (o tem več spodaj). Če pri kleriku za trenutek zanemarimo njegovo pripadnost univerzalni Cerkvi, potem se tujec-klerik navidezno približa svojemu laškemu sorodniku in postane objekt te, na posvetno kariero prilagojene raziskave.

Tako definirani tujci so naravnost hlepeli po najdonosnejših župnijah, arhidiakonatih in kanonikatih. Na ozemlju južno od Drave so bili vseskozi prisotni kleriki iz Furlanije in severne Italije, predvsem pa do približno srede 14. stoletja. Nato je njihovo število drastično upadlo. Zlasti kanoniki iz Čedad in Vidma, pa tudi kleriki iz zahodnih patriarhovih škofij (npr. Milana in Concordie) so bili glavni prejemniki dodatnih prebend v obliki kranjskih, nekaj manj spodnještajerskih in južnokoroških župnij. Zadostuje le nekaj primerov bolj oddaljenih oseb: Tadej de Palude (cerkniški župnik) je bil prej že župnik v Meseru in kanonik v Mesaliji v milanski škofiji. Kamniški in kasneje dobrniški župnik Janez de Garisendis je bil po izvoru bolonjski meščan. Mengeški župnik Lombardin della Torre je bil najprej nadduhovnik v milanski škofiji. Nakelski župnik Nikolaj Seydlin iz Mute je živel kot akolut v praški škofiji.²⁶ Iz spodnještajerskih plemiških družin so prihajali na kranjske župnije in druge urade predvsem tisti, ki so že sicer imeli višje funkcije, npr. arhidiakonstvo (Hans z Rifnika – Lemberško-Rogaški, Seifrid iz Vrbovca).²⁷

Od srede 14. stoletja je prihajalo do večjega dotoka z Spodnje Štajerske, konec stoletja pa tudi iz oddaljenejših severnih dežel. Poseben režim nastavljanja župnikov in vikarjev je seveda veljal za škofjeloško župnijo, kjer je freisinški škof trdo uveljavljal svojo prezentacijsko pravico s kleriki iz domače viteške (ministerialne) rodbine Škofjeloških, kasneje pa s tujci z Bavarske in drugih območij, kjer je imel posestva: po letu 1311 je bil loški župnik neki Chuner, sicer kaplan

²³ ARS, 1342 december 13. Celje; ARS W, 1346 junij 14. Celje; ARS, 1349 april 24.; KLA, 1356 april 6. Beljak; ARS, 1361 februar 13.; ARS CE, 1378 marec 25. Celje; ARS W, 1381 april 8. Celje itd. Prim. Orožen IV, 116–117; Koblar I, 17.

²⁴ ARS, 1407 maj 21.

²⁵ ARS W, 1352 julij 1.; ARS W, 1361 april 30. Udine; ARS W, 1364 julij 22.; ARS W, 1381 april 24.; HHStA, 1384 junij 1. Čedad itd.

²⁶ Koblar I, 4, 8, 16, 19, 43.

²⁷ NŠAL G, 1332 april 5. Gornji Grad; ARS CE, 1335 april 1. Udine in HHStA, 1343 marec 25.

freisinškega škofa in kanonik v Freisingu. Vsaj med letoma 1336 in 1345 je bil župnik Emcho iz Alzeija, leta 1357 pa Hilbrand de Hak. Po njegovi resignaciji leta 1358 je župnijo prevzel klerik mainške nadškofije Henrik iz Mühlhausna.²⁸ Podobno je bilo s salzburškim nadškofom in župnijo v Šentrupertu: vsaj med letoma 1336 in 1338 je bil šentrupeški župnik Konrad iz srednještajerskega Gleisdorfa. Infiltracija salzburških klerikov je od srede 14. stoletja zajela tudi okoliške patriarhove dolenske župnije: leta 1343 je dobil šmihelsko župnijo salzburški duhovnik Albert z Moosberga (na Koroškem); leta 1351 je bil župnik v Ložu Konrad s Friedberga, duhovnik salzburške nadškofije.²⁹ Podobno je bilo v spodnještajerskih župnijah, ki so pripadale salzburški nadškofiji: na njih so tujci vedno prihajali s Salzburškega, Koroške in Zgornje Štajerske.³⁰ Kot primer si velja ogledati tabelo prisotnosti tujcev na Kranjskem (za Spodnjo Štajersko razpolagam z razmeroma malo podatkov, ki ne omogočajo tako plastične slike). V preglednici so upoštevane le zanesljivo identificirane osebe.

TUJCI V KRANJSKIH POSVETNIH CERKVENIH SLUŽBAH V 14. STOLETJU

kraj	arhidiakon	župnik	vikar	prošt	duhovnik
Bled		Ranshofen Teodorik (1309)		Ruxingen Emcho (1286–1293)	
Radovljica		Ortemburški Ulrik (do 1345)			
		Cucanea Gurney Viljem (1348)		Nusperger Krištofor (1401)	
Naklo		Seydlin Nikolaj (po 1346)			
Kranj		Portis de Nikolaj (1311–1318)			
		Portis de Tramontan (1318)			
		Mannswörth Koloman (1394–1434)			
Šmartin		Chuner (od 1311)			
		Gorje Henrik (1342)			
		Paysan Oton (1351)			
		Žusem Rajnpreht (1394–1399)			
Šmartin (in Pilštanj)		Bojan Ulrik (1319/1329–1333)			
Škofja Loka		Seefeld NN. (pred 1319)			
		Glojach Friderik (1319–1320)			
		Alzei Emcho (1336–1345)			

²⁸ Koblar III, 24, 25, 185, 249.

²⁹ Koblar I, 26, 28; Isti III, 248.

³⁰ V mariborski župnji so bili med letoma 1325 in 1339 župniki Gerloh s Stattega, med 1339 in 1344 Nikolaj z Eggenburga pri Kremsu, med 1345 in 1361 pa Hans Ebernant, sicer poslanec vojvode Rudolfa IV. na papeškem dvoru, predavatelj na Sorboni in kanonik v Kostanci (Mlinarič, Župnija, 454). Okrog leta 1292 je bil konjiški župnik Askulin della Torre (Stegenšek, n. d., 42).

kraj	arhidiakon	župnik	vikar	prošt	duhovnik
		Hak Hilbrand (1355–1358) Mühlhausen Henrik (od 1358) Budrio Herman (do 1275) della Torre Manfred (1287–1292) Garisendis Janez (1330–1341)			
Kamnik		Gvidoto (1291–1292) Sl. Bistrica Neidhard (do 1339) Bernata Peter (pred 1339)			
Cerklje		Vicomercato Lavrencij (do 1327) della Torre Lombardin (od 1327) della Torre Ludvik (pred 1335) Catheneto Berengar (1335–1337) Montepesulano Peter (1337)	della Torre Konradin (od 1327)		
Mengeš		Širje Jakob (do 1356) Širje Hans (po 1356) Helfenberg Štefan (1398–1399)	Beheim Hans (1386)		
Vodice		Celje Elija (po 1356)			Kostanjevica Jurij (1398–1399)
»Kranjska« in Vodice/Laško Šentvid pri Ljubljani	Milje Janez (1388)	Milje Janez (1390–1399/1407) Cucanea Leonard (do 1275) Vipava Hans (do 1332) Pšata Friderik (1349)			
Ljubljana in »Kranjska« »Kranjska«	Ferentino Janez (1300) Vrbovec Seifrid (1332)	Ferentino Janez (1300)			
»Savinjsko« in Ljubljana in Šmarje Ljubljana – Sv. Peter	Lemberg-Rifnik H. (1335–1343)	Lemberg-Rifnik Hans (1340–1343/1348) Motis Matej (1349–1356) Seeham Hans (1385–1403)			

kraj	arhidiakon	župnik	vikar	prošt	duhovnik
Šentvid pri Stični		Cumanus Ulrik (1336–1339) Schweinwart Ulrik (1388)			
Dobrníč		Garisendis Janez (1341)			
Svibno		Sl. Bistrica Neidhard (po 1339–1358)			
Videm in Šentrupert		Helfenberg Aloh (1398)	Helfenberg Aloh (1397–1401)		
Šentrupert		Gleisdorf Konrad (1336–1338)			
Bela Cerkev		Montenari (1287) Muttel Bertold (1374) Neuhauser Hans (1399) Steindorfer Viljem (1404)			
Mirna peč		Helfenberg Štefan (1386–1406)			
Šmihel		Reypach Hans (1336–1339) Moosburg Albert (1343)			
Preserje			Gornji Grad Konrad (1351)		
Cerknica		Palude Tadej (1318–1339) Reate Janez (1339–1351) Reate Ludvik (1375)			
Stari trg – Lož		Ronza Frančišek (pred 1351) Friedberg Konrad (1351)			

Pri izboru ustanove oz. mesta službovanja klerika plemiškega porekla je igrala precejšnjo vlogo bližina družinskega sedeža. Bistveno večjo kot pri klerikih-neplemičih, ki niso imeli takšne rodbinske tradicije in jih na domačo skromnost ni nič vezalo, sploh pa ne skrb za rodbino. Predvsem župniki in kanoniki v kraju službovanja pogosto sploh niso stalno prebivali, saj so vsaj začasno živeli v bližnjih mestih, domačih krajih, kanoniki pa na sedežih kapitljev.³¹ Stalni

³¹ Plöchl, n. d., 150–151. »Doma« je uspelo ostati npr. Otonu Stupplu iz Kamnika (ARS, 1403 september 10.; ARS, 1409 maj 14.); Bengert Vuzeniški je bil leta 1314 župnik v domači Vuzenici (J. Mravljak, Nadžupnija in dekanija Vuzenica. Maribor 1928, 13); Bertold s Kamna se je rad zadrževal v Kranju in Kamniku, služboval pa je v bližnjem Naklem (ARS W, 1397 maj 13.; ARS W, 1391 november 5.); Hans s Kolovca je bil župnik v Cerkljah (ARS W, 1394 januar 11.; ARS W, 1397 januar 11.); Herman iz Dupelj je »ostal« ok. leta 1375 v bližnjem Kovorju (Koblar I, 7); Merchel Gall z Lebeka od leta 1343 župnik v najbližji župniji Moravče (Koblar II, 71); Witig z Limberka prav tako v Moravčah (ARS W, 1297 maj 16. Velesovo itd.); Nikolaj s Čreteža je bil pred letom 1319 župnik v bližnjem Podbočju (sv. Križ) pri Kostanjevici (Bianchi I, št. 106, str. 210); Viljem in Ulrik iz Škofje Loke sta bila župnika v Šmartinu pri

namestniki (vikarji, kaplani) so namesto njih opravljali redne dolžnosti in jim pošiljali večino dohodkov. Seveda so morali župniki dobiti izrecna dovoljenja za daljšo odsotnost in nastavitve vikarja: leta 1337 je bilo dovoljeno mengeškemu župniku Petru de Montepesulano dveletno bivanje izven fare, če bi uspel dobiti namestnika. Leta 1341 je dobil dobrniški župnik Janez de Garisendis dovoljenje, da sme dve leti bivati izven fare pod enakimi pogoji. Isti je med letoma 1330 in 1341, ko je bil kamniški župnik, smel dve leti študirati, sodeč po njegovem bolonjskem meščanstvu, verjetno kar na slavni univerzi v Bologni. Leta 1341 je bila odobrena Otokarju z Blagovice enoletna odsotnost izven Kamnika. Leta 1346 je dobil nakelski župnik Nikolaj Seydlin iz Mute, sicer akolit praške župnije, patriarhovo dovoljenje, da mu ni treba stalno bivati v Naklem. Namestnik je bil celo lahko župnikov sorodnik!³² Leta 1327 je bil Konradin della Torre prokurator v Mengšu, medtem ko je bil tamkajšnji odsotni župnik njegov sorodnik Lombardin.³³ Po drugi strani pa je moral dobiti vikar župnikovo dovoljenje, če je želel ostati za stalno v kraju namestniške službe: vodiški župnik Gregor je dovolil vikarju cerkve sv. Ulrika pod smledniškim gradom Ulriku iz Kamnika stalno bivanje pri podružniški cerkvi.³⁴

Po povedanem je bila torej najbolj iskana donosna služba tista, ki je bila čim bližje domu. Še posebej pri plemstvu in, kot smo se lahko prepričali, tudi pri italijanskemu meščanstvu. Nekateri plemiški kleriki so takšno nastavitve upravičeno pričakovali, ker so njihove rodbine posedovale patronat nad nekaterimi cerkvami.³⁵ Tudi kleriki, ki niso službovali v bližini doma, so se tam pogosto mudili. Upravičeno smemo domnevati, da so tam daljši čas tudi prebivali. Zelo ugodno je bilo daljše zadrževanje v Čedadu, Vidmu ali Ogleju, glavnih upravnih središčih oglejskih patriarhov. Tam je bilo mogoče tako ali drugače doseči boljšo službo, prebendo, predvsem pa biti v središču političnega in cerkvenega odločanja. Zato so čedajski kanoniki stalno živeli v Čedadu ali Vidmu, čeprav so bili (dodatno še) župniki na Kranjskem. Pridobitev službe v bližini domovanja družine je imela še eno važno prednost: družini je omogočala manipuliranje z cerkveno posestjo, saj je bilo samoumevno, da jim je šel njihov bližnji sorodnik in klerik poslovno na roko. Nekateri plemiči pa so dajali prednost pri izbiri službe višini prebende, zato jih lahko najdemo precej daleč od doma.³⁶ Dolgotrajno službovanje na enem mestu in politični vpliv na predstojnike je lahko izjemoma pripeljalo naslednika iz vrst iste rodbine: Seifridu z Vrbovca, ki je bil leta 1332–1337 župnik v Laškem, je sledil v isti službi nečak Viljem (ok. let 1353–1357).³⁷

Kranju – prvi leta 1286, drugi do leta 1311. Tudi Henrik iz Gorij je bil leta 1342 župnik v kranjskem Šmartinu (Pokorn, n. d., 214–215). Otokar iz Blagovice je bil po letu 1342 župnik v Kamniku, pa tudi v Dobrniču in Mengšu (Koblar I, 3); Pilgrim z Limberka in Seifrid z Vranje peči sta bila v 30. in 40. letih župnika v vzhodnogorejskih Cerkljah (Koblar I, 4); Henrik z Vranje peči pa leta 1342 kaplan v Mekinjah (Koblar I, 16); Friderik iz Pšate je postal leta 1349 župnik v Šentvidu pri Ljubljani (Koblar III, 199).

Na Spodnjem Štajerskem sta bila Ulrik z Zbelovega med 1323–1328 in Ulrik z Viltuša med 1328–1335 župnika v Slovenskih Konjicah (Stegenšek, n. d., 42–43), Nikolaj Vaist je bil med 1350–1367 župnik v Škalah (Orožen V, 71); Hans z Lemberga (Rifniško-Rogaški) je bil župnik v Braslovčah (ARS W, 1324 avgust 19. Rogatec itd.); Brata Jakob in Hans iz Širja sta si sledila kot župnika v Ponikvi (Koblar I, 17). Oddaljenost od rojstnega dvora ali gradu pri večini naštetih ni presegala 10–20 km.

³² Koblar II, 43, 47, 67; isti I, 8, 19.

³³ Koblar I, 16.

³⁴ Koblar II, 92.

³⁵ Schulte, n. d., 284.

³⁶ To velja za Štefana in Aloha s Helfenberga, ki sta bila župnika v Mirmi peči in Mengšu oz. Šentrupertu in Vidmu (KANM, fasc. I, št. 6: 1386 junij 17. in fasc. I, št. 8: 1394 junij 23.; ARS, 1398 december 11. Rim); Bertold s Kamna je bil župnik tudi v Trebnjem na Dolenjskem (ARS W, 1381 april 24.; ARS W, 1386 marec 20.); Bertold Muttel (iz Slovenj Gradca) v dolenski Beli Cerkvi (ARS, 1374 oktober 16.); Jakob iz Strmola v dolenskem Lanišču oz. v Trientu (HHStA, 1384 junij 1. Čedad itd.); Volker s Turjaka na Tirolskem (Komatar XIX, št. 229, str. 120–122); Rajnpreht z Žusma v Šmartinu pri Kranju (NŠAL G, 1394 april 24.); Konrad s Friedberga od leta 1351 župnik v Ložu (Koblar I, 26); Konrad iz Gleisdorfa župnik v Šentrupertu med leti 1336–1338 (Koblar I, 28); Friderik s Čreteža v letih 1335–1339 župnik v Šentvidu pri Stični (Koblar I, 28); Neidhard iz Slovenske Bistrice je bil v letih 1339–1358 župnik v Svibnem, pred tem pa v Cerkljah na Gorenjskem (Koblar III, 195); šmihelski župnik je postal leta 1343 Albert z Moosberga (Koblar III, 248).

³⁷ NŠAL G, 1332 junij 28. Gradec; NŠAL G, 1353 marec 3. Prim. Orožen, IV, 115–117.

Večinoma so plemiški kleriki ostajali vsaj v domači regiji, če že ne v kraju, praviloma pa v svoji deželi, čeprav je oglejski patriarhat obsegal mnogo večje področje, kot ga obravnavam. To govori tudi o premišljenem vstopu v kler, pa tudi o pomanjkanju večjih ambicij. Le odhod v svet, pa če je bila to »samo« Furlanija, je omogočal boljšo kariero in dohodek. Koliko tega elementa je bilo pri kranjskih in štajerskih plemičih neupoštevajoč vpliv šolanja na italijanskih univerzah, ni mogoče ovrednotiti. Jasno razvidno je namreč, da so le redki kranjski plemiški kleriki službovali npr. na Koroškem in obratno.³⁸

Nasploh, in ne le med plemiškim klerom, je bilo priljubljeno kopičenje večih služb v eni roki. To je uspevalo predvsem kanonikom, ki niso bili nujno podvrženi celibatu in so imeli kleriške redove nižje od subdiakona (t.i. minoristi). Najbližji in najvplivnejši blizu našega prostora je bil kapitelj v Čedadu, možno pa je bilo doseči kanonikat tudi na Tirolskem. K čedajskemu kanonikatu je avtomatično pripadala župnija v patriarhatu.³⁹ Tudi služba arhidiakona je bila večinoma povezana z župnikovanjem. Nekateri kleriki so si dohodke popravljali z opravljanjem pastirske službe in upravništvom v ženskih samostanih, s kaplanovanjem na dinastičnih dvorih ipd. Primerov je precej, omenjam pa le tri značilne: Witig z Limberka je bil leta 1302 že savinjski arhidiakon, župnik v Moravčah, upravnik in kaplan ženskega samostana v Velesovem. Otokar iz Blagovice je bil v 30. in 40. letih 14. stoletja župnik v Dobrniču, Mengšu, Kamniku in obenem kranjski arhidiakon. Janez iz Milj je bil vsaj med letoma 1404 in 1407 župnik v Laškem, prošt v Erfurtu, kanonik v Tinjah na Koroškem (pravzaprav v kolegiatnem kapitlju v Velikovcu, ki mu je bila inkorporirana župnija v Tinjah) ter osebni kaplan in kancler grofov Celjskih.⁴⁰ Nekateri domači plemiški kleriki in tuji, pri nas delujoči kleriki, so dosegli velik ugled in vpliv. Tako je kranjski župnik Koloman iz plemiškega rodu z Mannswörtha pri Schwechatu pri Dunaju, ki je leta 1394 postal častni kaplan rimske kurije, dobil kanonikat v Straßburgu, proštijo v Brežah, župnijo v Steinu (vse na Koroškem) in postal generalni vikar oglejskega patriarha. Leta 1429 je bil predstavnik celotnega kranjskega klera. Tudi njegov predhodnik v Kranju Leopold Apfalter je leta 1393 postal kaplan rimske kurije, skoraj istočasno pa še dvorni kaplan grofa Hermana II. Celjskega. Henrik iz Škofje Loke je zelo podobno kariero napravil stoletje poprej: bil je kaplan kralja Otokarja, freisinški kanonik, notar freisinške kurije in prošt v Vrbi na Koroškem.⁴¹

Dvig kariere je najlepše viden v menjavanju službe. V principu si je vsakdo prizadeval priti na boljše mesto, za katerega pa je bila seveda huda konkurenca. Logično je, da sta oglejski patriarh in salzburški nadškof imenovala na izpraznjeno mesto tistega, ki je največ »ponujal«, ki je bil manj samostojen oz. bolj pokoren metropolitu in uglednejšega porekla, ki je zagotavljalo metropolitu politično zavezništvo klerikove družine. Kot primer navajam Bertolda s Kamna, ki je bil med letoma 1381 in 1386 župnik v Trebnjem, najkasneje leta 1388 pa je bil župnik na uglednejši in bogatejši fari Naklo. Ta je bila (ne slučajno) precej bližje njegovemu domu. Iz istih razlogov se je preselil iz zgornjegorenjskih Mošenj v uglednejše Moravče arhidiakon Witig z Limberka, enkrat med letoma 1283 in 1297.⁴² Navedem lahko vsaj še dva primera: leta 1356 sta menjala fari brata Jakob in Hans iz Širja. Prvi se je v korist drugega odpovedal fari Mengeš, drugi pa Ponikvi. Hans iz Vipave, ki je verjetno bil koroškega plemiškega porekla (Šenk z Ostrovice), je bil do leta 1332 župnik v Šentvidu pri Ljubljani, nato pa odšel na domačo Koroško oz. faro Brdo (Ekg).⁴³

³⁸ Jurij iz Strmola je bil leta 1352 župnik v Paternionu (ARS W, 1352 julij 1.), Ulrik iz Gorič pa leta 1341 v Baldramsдорfu na Koroškem (ARS W, 1341 julij 4.).

³⁹ Ulrik Bojan iz Čedad je bil v 20. letih 14. stoletja kanonik v Čedadu in župnik v Šmartinu pri Kranju (KA Čedad, Pergamena Bojani, št. 35: 1327 oktober 7. Čedad; št. 50: 1330 maj 4. Avignon). Jakob iz Strmola je bil v 80. letih kanonik v Trientu in župnik v Lanišću (HHSa, 1384 junij 1. Čedad itd.) itd. Glede kopičenja uradov prim. Schulte, n. d., 282–285.

⁴⁰ ARS W, 1302 oktober 11. Velesovo; Koblar I, 3; Pettenegg, št. 1651, str. 434; ARS W, 1407 januar 26. Celje.

⁴¹ Žontar, n. d., 68–69; P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo 973–1803 (Škofja Loka 1973).

⁴² ARS W, 1381 april 24. in ARS W, 1397 maj 13.; MDC V, št. 567 (str. 364–365); ARS W, 1297 maj 16. Velesovo.

⁴³ Koblar I, 17, 28.

Vstop v samostan in dosmrtna preskrba

Družinske posesti ni bilo mogoče med potomce v nedogled deliti, še posebej v številnejših družinah, čeprav se je s tem preprečevalo popolno izumrtje rodu.⁴⁴ Trajno preskrbo sinov in hčera je bilo mogoče reševati tako s porokami in s tem povezanimi poročnimi izdatki,⁴⁵ enako kvalitetno, vendar manj pogosto pa tudi z vstopom nekaterih članov, ki niso mogli poseči po viteški časti v kler, kar je vsaj manj premožnim družinam omogočalo dejansko preživetje. Medtem ko je posvetni kler omogočal tudi aktivno gospodarsko življenje njegovim članom, je redovništvo, o katerem bo govor na tem mestu, pomenil popolno starostno preskrbo in večinoma ponehanje posvetnih kontaktov.

Vstop v določeni samostan je pogojevalo več faktorjev: tradicionalne zveze, osebni kontakti, dedovanje posebnega privatnega premoženja v obliki dosmrtnega užitka po umrli redovnici-sorodnici, pa tudi finančna sposobnost, celo želja po izobrazbi. Za preskrbo plemičev (plemkinj) je bil potreben finančni prispevek, ki pa so si ga najnižji sloji plemstva le težko privoščili. Vendar pa še vedno lažje kot so mogli poskrbeti za premoženjsko solidno stoječega ženina in primerno doto. Resda so imeli vsaj nekateri slovenski samostani, npr. Stična, Kostanjevica, Bistra, Gornji Grad, Žiže, Jurklošter že v 13. stoletju precejšnjo posest, ki pa sploh ni omogočala nekontrolirano visokega dotoka plemstva (in meščanstva). Poleg tega je bila večina teh samostanov naseljenih z meniškim redom, ki je vendarle predvideval predvsem kontemplativnost (cistercijani, kartuzijani, benediktinci), ne pa predvsem preskrbovalnega momenta. Za »odvečne« moške plemiče je bilo moč poskrbeti z vstopom v posvetni kler, pomeščanjem, najrazličnejšimi uradniškimi službami in udinjanjem v najemniških vojskah, kjer so lahko tudi našli bridko smrt in bili v hipu osvobojeni skrbi po materialni preskrbi na stara leta. Bolj kritično je bilo pri mladih in manj mladih plemkinjah, ki jim razen poroke ni ostajalo nič posebno uglednega in častnega, pač pa zgolj vstop v samostan in prepustitev usode Bogu in sposobnemu gospodarskemu samostanskemu upravniku. Tretja možnost, ki se je pokazala kasneje kot zadnja, t.j. prostituiranje, tedaj pač še ni bila sprejemljiva in verjetno tudi ne pogosta.

Za vstop v samostan je bil, tako kot pri posvetnem kleru, potreben finančni prispevek, ki pa ga je v tem primeru moč dokaj zanesljivo določiti. Pomenil ni le vstopnine, pač pa predvsem individualno namenjeno življenjsko rento, različno glede na položaj, številčnost in premoženje družine ter ugled ustanove. Znotraj samostanske skupnosti je bil upravljan skupno. Obenem je za samostan pomenil finančno stabilnost, saj je po smrti redovnika (-ce) lahko samostojno razpolagal z temi sredstvi, če jih ta ni volil npr. sorodniku, ki naj bi ga nasledil v samostanu. Cerkevne ustanove so pogosto omogočale tudi oskrbo ostarelim družinskim članom, ki se sicer niso vključevali v konvent. Tako so samostani dobivali (tudi) značaj socialnih ustanov.⁴⁶ Za proučitev stanja v našem času in prostoru, je potrebno določiti ključne točke: katere in kakšne družine so pošiljale svoje člane v samostan, izbor ustanove, ustanovitelje in njihov vpliv, tradicijo in višino »pristopnih« prispevkov.

Pri večini redovnic in redovnikov po listinskem materialu ni mogoče določiti izvora, ker se omenjajo le z osebnimi imeni. To pa je možno ugotoviti, kadar je nek laik podaril cerkveni ustanovi določeno premoženje za izrecno imenovanega sorodnika v njej, oziroma pri tistih ustanovah, ki so bile prvenstveno namenjeni plemiškim hčeram in sinovom, pa tudi pri plemiških redovih (pri nas Nemški viteški red, Ivanovci). V njih so člani nastopali pogosteje z izvornimi imeni. Na Kranjskem je šlo za ženske samostane v Velesovem (ustanovljenem leta 1238), Meki-njah (ustanovljenem leta 1300) in Škofji Loki (ustanovljenem leta 1358). Vsi so bili na Gorenj-

⁴⁴ Schulte, n. d., 280 (s primeri odnosa izumrtje – delitev posesti in ustvarjanje linij knežjem plemstvu). Za dediščine gl. Kos, Dediščine, 35 sl.

⁴⁵ Kos, Dota, 58.

⁴⁶ Rübsamen, n. d., 225–230; H. Ebner, Die soziale Stellung der Frau im spätmittelalterlichen Österreich (Frau und spätmittelalterlicher Alltag. Internationaler Kongress, Krems an der Donau 1984. Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, 9) Wien 1986, 524; J. Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234–1786 (Kostanjevica na Krki 1987), 160.

skem, kjer je bila koncentracija srednjega in nižjega sloja plemstva najvišja. Na Slovenskem Koroškem je slovel kot ženska preskrbovalna ustanova samostan v Marenberku (ustanovljen leta 1251), na Spodnjem Štajerskem pa oni v Studenicah (ustanovljen pred letom 1245). Značilno za vse je, da niso nastali pred letom 1200, pač pa predvsem do leta 1300, ko je kriza plemstva v tem delu Evrope izbruhnila v nezaslišanem obsegu: število plemstva se je prav v 13. stoletju izjemno povečalo, križarskih vojn, ki bi kanalizirale odvečne plemiške sinove ni bilo več, dedno pravo pa se je razširilo tudi na ministerialiteto, ki je v slovenskih deželah predstavljala večino znotraj plemstva, in celo na ženske. Vsesplošno dedovanje je bilo potrebno preprečevati, kar je omogočalo sicer tudi pretanjeno izdajanje poročnih daril – toda, če v prihodnosti ni bilo na vidiku dovolj premoženja za deljenje in darila, je bilo potrebno poseči po radikalnejšem razdedovanju – pošiljanju odvečnih otrok v samostan in prepuščanje božji preskrbi. Danes se zdi to trdo, materialistično in neusmiljeno početje, a je bilo daleč od tega. Gotovo je trda patriarhalna vzgoja otrok preprečevala večjo čustvenost in upiranje takim življenjskim odločitvam, poleg tega pa je deloma še vedno globoka religioznost vseh družbenih slojev do 14. stoletja dajala vstopu v samostan še vedno občutek »izbranstva« ali »poklicanosti«, večje bližine Boga in zanesljivejše odrešitve.

V takšnih darovnicah torej nastopajo redovnice z izvornimi imeni, tudi če ne gre za posle s sorodniki, kar dokazuje določeno prednost plemiško-rodbinske zavesti pred skromnostjo redovne enakosti.⁴⁷ Za redovnike pa takšne »preskrbovalne listine« niso znane ali vsaj niso številne. Tudi to potrjuje dejstvo, da so bili moški samostani na obravnavanem območju, pretežno ustanovljeni v 12. in začetku 13. stoletja, dejansko namenjeni predvsem kontemplativnemu, duhovnemu in ustvarjalnemu življenju in imeli v skladu s cerkveno nadnacionalnostjo in univerzalnostjo cerkvenih redov ustrezno socialno in mednarodno mešano sestavo. Tudi domače plemstvo je v njih živelo pravo redovniško življenje. Manj zanimanja pri plemstvu je vzbujal uboštveni frančiškanski red.

Pri analizi konkretnih plemiških redovnikov so pomembne letnice in ustanovitelji dotičnih samostanov. Samostan dominikank v Velesovem so ustanovili in zgradili kmalu po letu 1238 najuglednejši nekdanji andeških ministeriali, imenovani po Kamniku, pri ustanovni dotaciji pa so sodelovali tudi nekdanji andeški ministeriali z Limberka, Vranje peči in iz Brnika (tačas solastniki osnovne dotacije in sorodniki Kamniških). Ustanovitev se je imenitno ujela z dovoljenjem uboštenim redovom, kamor so sodile dominikanke, da so lahko prejemale tudi posest in rente (1245/1246). Prve redovnice so prišle iz samostana Ziegelhofen pri Dunaju.⁴⁸ V 14. stoletju so bile »oskrbovanke« večinoma iz gorenjskih plemiških družin: Apfalter, Črnolo, Gall, Gorje, Jeterbenk, Kamnik, Kolovec, Poženik, Radnik, Strmol, Zaprice in Zasip; pa tudi iz širšega območja Kranjske: Lož, Mirna, Snežnik, Svibno, Šumberk in Turjak. Vsaj od 14. stoletja so se jim pridružile tudi koroške in štajerske plemkinje: Kellerberg, Libenštajn, Ortenburg, Rechberg, Lindek, Slovenj Gradec in Strettweg.⁴⁹ Zanimivo je, da plemkinje z Vranje peči, Limberka in iz Brnika tedaj niso

⁴⁷ Rübsamen, n. d., 427–447. Listin samostana Studenice nisem imel priložnosti pregledati.

⁴⁸ Ebner, n. d., 524; M. Pivec-Stele, Starejši ženski samostani v Sloveniji. Kronika Slovenskih mest 7/1940, 151. V Velesovem so imeli alodialno posest in dvor andeški ministeriali imenovani po kraju že sredi 12. stoletja. Še pred letom 1163 je na njej nastala kapela, ki jo je postavil Gerloh iz Velesovega (URBKr I, št. 128, str. 120). Šlo je za predstavnika rodu, ki se je kasneje zasedal v Kamniku kot gradiščanski (Kamniški). Za to govorita tako tipično osebno ime kot posest zahodno od Kamnika, ki so jo imeli Kamniški še v 14. stoletju. Posedovanje večjega alodialnega kompleksa v Velesovem in v širši okolici pojasnjuje, zakaj so navedeni vzhodnogorenjski ministeriali ravno v Velesovem osnovali samostan, ne pa v bližjem Kamniku (URBKr II, št. 102, str. 74; št. 103, str. 75).

⁴⁹ Po abecednem redu (prva in zadnja omemba ločena z »in«): ARS W, 1373 julij 11. (19.?): ARS W, 1383 julij 12. in ARS W, 1389 maj 27.; ARS W, 1360 februar 23. in ARS W, 1385 april 24.; HHStA, 1382 avgust 24. in 3061, ARS W, 1353 april 23. in ARS W, 1366 oktober 28.; ARS W, 1344 december 14.; ARS W, 1335 oktober 27.; ARS W, 1355 oktober 4. in ARS W, 1369 marec 21.; ARS W, 1344 december 14. in GZL II/30; ARS W, 1389 maj 27.; ARS W, 1389 maj 27. in Pottenegg, št. 1558 (str. 407); ARS W, 1363 junij 14.; ARS W, 1402 oktober (13.?) in ARS W, 1408 november 11.; ARS, 1393 maj 20.; ARS W, 1342 maj 25., HHStA, 1381 oktober 28.; ARS W, 1349 december 20. in HHStA, 1382 avgust 24.; ARS W, 1384 april 24.; ARS W, 1376 september 4. in ARS W, 1377 junij 22.; ARS W, 1404 januar 14.; ARS W, 1357 december 13.; ARS W, 1394 avgust 5.; Komatar XVIII, št. 80 (str. 169–170); ARS W, 1348 maj 1. in ARS W, 1385 april 24.; ARS W, 1356 april 23., ARS W, 1346 junij 15. in ARS W, 1358 april 25.; ARS W, 1387 avgust 28., ARS W, 1349 junij 7.; HHStA, 1382 avgust 24. in ARS W, 1394 avgust 5.; ARS W, 1344 december 14. in ARS W, 1363 april 27. Prim. še Pivec-Stele, n. d., 151.

bile v Velesovem, temveč v bližnjih in »konkurenčnih« Mekinjah. To namiguje na določeno odsotnost tradicije ustanoviteljstva, pa tudi o drugačnem ugledu ustanove in spremembi socialnega položaja.

Samostan klaris v Mekinjah so leta 1300 ustanovili Gallenbergi, nekdanji andeški ministeriali iz bližnjih Mekinj. Ustanovitelji so se odpovedali patronatu nad cerkvijo, obdržali pa dedno odvetništvo, kar je kasneje povzročalo dolgotrajne spore s samostanom.⁵⁰ Struktura članic je bila podobna kot v Velesovem – večinoma so v ustanovo vstopale vzhodnogorenjske plemkinje: Blagovica, Brnik, Čmelo, Gallenberg (ustanovitelji, a le ena oseba!), kamniški Stuppel, Kolovec, Kukenberk, Limberk, Mengeš, Polhov Gradec, Pšata, Vranja peč; s Spodnje Štajerske in Koroške pa grofice Celjske, plemkinje s Hanaua, Hebenštrajta, Lindek-Vitanja, Mooßheima, Mozirja, Paradeiser, Turna (pri Velenju). V nasprotju z Velesovim je bilo v Mekinjah tudi nekaj predstavnic mestnega plemstva oziroma najvišjega sloja meščanstva, ki pa so statusno, ne pa finančno zmanjševale ugled ustanove: Harrer, Kolenc in Ig (Ljubljana), Kamnik (Osterman) in Zaendel (Kamnik) ter iz Gradca, Škofje Loke, Ljubljane, s Ptuja, iz Wolfsberga in Beljaka.⁵¹ Prisotnost koroških plemkinj v obeh samostanih zaradi bližine in starih sorodstvenih, političnih in gospodarskih vezi s kranjskim plemstvom, ni presenetljiva.⁵² Pri prišlekijah s Štajerske gre za družine, ki so se predvsem kot sorodnice nekaterih kranjskih družin integrirale v družabno življenje na Kranjskem. Kasneje so nekatere dobile stik s Kranjsko tudi s preselitvijo na Kranjsko (npr. ena od vej Lindeških). Nekoliko kasnejši po nastanku je škofjeloški samostan klaris. Ustanovil ga je kamniški župnik Otokar iz plemiške družine Blagoviških⁵³ (med letoma 1352 in 1358). Samostan je bil bolj priljubljen pri meščanstvu, saj sta mi do začetka 15. stoletja znani le dve nuni plemiškega porekla – prva opatica je bila ustanoviteljeva sestra Gizela, istočasno je v samostan vstopila tudi njena hči Elizabeta.⁵⁴ Zdi se, da je bil ta samostan sploh bolj namenjen meščankam.

Podoben značaj kot Velesovo in Mekinje, torej primarno oskrbovanje in izobraževanje plemiških hčera, sta imela samostana dominikank v Marenberku in Studenicah. Marenberškega sta leta 1251 ustanovila Gizela, vdova pomembnega Albrehta z Marenberka in njen še znamenitejši

⁵⁰ ARS W, 1300 oktober 9. Gallenberg, prepis. Pivec-Stele, n. d., 152–153.

⁵¹ Po abecednem redu (prva in zadnja omemba ločena z »in«): ARS W, 1327 januar 26.; ARS W, 1340 december 6. in ARS W, 1372 julij 8.; ARS W, 1350 november 23.; ARS, 1406 junij 26.; ARS W, 1380 maj 19. in ARS W, 1409 maj 4.; ARS W, 1346 januar 21., ARS, 1330 julij 4. Mekinje; ARS W, 1331 november 13. Mekinje, ARS W, 1331 november 13. Mekinje; ARS W, 1353 julij 21.; ARS W, 1351 maj 26.; ARS W, 1333 maj 4. in ARS W, 1350 junij 14.; GZL I/23; HHStA, 1341 september 29. in ARS W, 1370 avgust 10. (A); ARS W, 1348 februar 22.; ARS W, 1362 marec 25.; ARS W, 1364 april 24.; ARS W, 1344 julij 21. in ARS CE, 1345 julij 6. Slovenske Konjice; ARS W, 1326 marec 27.; ARS W, 1388 november 11. in ARS W, 1396 januar 12., ARS W, 1404 april 15.; ARS W, 1344 julij 13. (20.?) in ARS W, 1350 januar 15.; ARS W, 1311 september 8.; ARS W, 1385 februar 2.; ARS W, 1318 maj 5. Mozirje; ARS W, 1335 april 24. in ARS W, 1363 september 29., ARS W, 1367 oktober 24. in ARS, 1406 junij 26.; ARS CE, 1349 oktober 13. in 1686; ARS W, 1363 september 29. in ARS W, 1388 november 11.; ARS W, 1378 februar 16. in ARS W, 1380 maj 19.; ARS W, 1332 december 6. in ARS W, 1375 november 11.; ARS W, 1338 december 6. in GZL VII/26; ARS W, 1362 marec 25.; ARS W, 1381 april 8. Celje in ARS W, 1407 avgust 13.; Pettenegg, št. 1625 (str. 427) in ARS W, 1374 maj 9.; ARS W, 1332 december 6.; ARS W, 1320 maj 18. in ARS W, 1368 maj 24.; ARS W, 1364 avgust 18. in GZL II/24; ARS W, 1350 januar 13.; ARS W, 1 ARS W, 1350 januar 13.; ARS W, 1 ARS W, 1350 januar 13.; ARS W, 1 ARS W.

⁵² Paradeiserji so bili ok. leta 1367 v sorodstvu s Kolovškimi in Čreteškimi (ARS W, 1367 oktober 24.); Kellerbergi ok. leta 1380 s Seničnarji in Kamenskimi (ARS W, 1380 maj 16.), ok. leta 1363 s Kokrškimi (ARS W, 1363 april 27.), Poschi in Gorjani ok. leta 1357 (ARS W, 1357 marec 12.) in leta 1364 v spremstvu grofov Ortenburških (Komatar XIX, št. 152, str. 47–48). Libenštajni so bili ok. leta 1357 v sorodstvu s Črnelskimi (ARS W, 1357 november 1.) in ok. leta 1389 z Galli (ARS W, 1389 maj 27.).

⁵³ Hebenštrajti so bili v prvi polovici 14. stoletja v sorodstvu z Gallenbergi (ARS W, 1340 april 9.). Turnerji so bili v drugi polovici 14. stoletja deželni upravitelji Kranjske, npr. Ulrik leta 1363 (ARS, 1363 januar 11.) in v spremstvu grofov Celjskih – Nikolaj, oče nun Andel in Margarete, je bil med letoma 1381 in 1390 kletar Celjskih (ARS W, 1381 marec 21.; ARS CE, 1390 april 11. Celje). Lindekerji so bili konec 14. stoletja v sorodstvu s Turjaškimi, Šumberškimi, Polhograjskimi (Komatar XX, št. 281, str. 164–165) in Kolovškimi (ARS W, 1363 junij 14.). Strettwegi so bili že vsaj že leta 1360 v sorodstvu s Kamenskimi (ARS W, 1360 september 5.) in posredno z večino gorenjskega plemstva.

⁵⁴ HHStA, 1358 november 8. Ljubljana; HHStA, 1383 december 21. Blaznik, n. d., 106–107; Pivec-Stele, n. d., 153.

sin Seifrid, previsokoleteči politik in zato kasnejši podravski mučenik.⁵⁵ Do prvih let 15. stoletja poznamo izvor številnih marenberških redovnic, ki so prihajale iz rodbin Glanegg, Purcheimer, Finkenstein, Valdek, Vuzenica, Schweighofer (iz Vuzenice) in Celovec (pri zadnjih dveh gre najbrž za meščanski oz. patricijski družini), Pukštajn, Hornburg, Harschendorf, Marenberk (ustanovitelji), Klamm, Viltuš, Wildon, Dietrichstein, Schlager, Haller, Waldstein, Eberstein, Castell, Slovenj Gradec, Lipnica, Schwanberg, Liebenberg, Ptuj, Schauerbach, Hekenberk, Hallegg, Wolfsau, Auerhamer, Phuntan, Trušnje, Wackerzil (iz Gradca), Eisdorf.⁵⁶ Opazna je izključna prisotnost koroškega in štajerskega plemstva. Sodeč po izvoru plemkinj, je bil Marenberk elitna ustanova na obravnavanem področju. Nižje plemstvo, tudi pomebnejše kranjsko, skorajda ni imelo dostopa vanj. Resnici na ljubo ga kranjsko niti ni zahtevalo.

Tudi Studenice so bile namenjene preskrbi lokalnega plemstva. Ustanoviteljica je bila Sofija z Rogatca s sorodniki leta 1237. V obdobju do začetka 15. stoletja poznam poimensko le sedem nun, dve Kunšperški, po eno Zbelovsko, Konjiško, Freudenberško, Rajhenburško in Reštanjsko.⁵⁷ Vsekakor pa Studenice niso dosegale ugleda Marenberka. Razlika med njima je bila bistveno večja kot med Mekinjami in Velesovim. Statusna diferenciacija plemstva se je torej močno odražala tudi v izbiri samostana, vendar bolj na socialno bolj diferenciranem Štajerskem in Koroškem, kot na Kranjskem. Nekaj plemiških hčera in sinov je bilo tudi v samostanih izven Kranjske in Štajerske: neka Slovenjegraška je bila leta 1322 pri klarisah v Judenburgu; neki Kranichberški s Cmureka je bil leta 1370 pri graških dominikancih; Gertruda s Čreteža je bila leta 1378 v samostanu Sv. Jurija na Koroškem, ki je bil ustanovljen že leta 1010 in namenjen plemkinjam; Jurij z Maribora leta 1316 v Sv. Pavlu na Koroškem.⁵⁸

Plemiški sinovi so imeli več možnosti v posvetnem kleru. Kot škofje, kanoniki, proști in župniki so izvajali določene funkcije svojih uradov in prejeli prebende, ne da bi bili resnično vezani na stalno mesto službovanja in redovno disciplino (več o tem v prvem poglavju). Vstop v samostan je bil za plemiče povezan z višjimi redovnimi častmi, ki so jih najmočnejše deželne ali lokalne rodbine kupile ali izsilile za svoje člane. Navadno so se kot pogoste donatorke počutile privilegirane.

V cistercijskem samostanu Stična, ustanovljenem leta 1136, je bilo od druge polovice 13. in v 14. stoletju pet opatov kranjskega ali štajerskega plemiškega porekla: Hans Gall (1252–1261), Nikolaj s Hmeljnika (1322–1326), Eberhard s Planine (1326–1331), Andrej s Čreteža (1382–1387) in Albreht z Lindeka (1388–1405). Iz neke listine poznamo še brata Ulrika z Rake leta 1290.⁵⁹ V prvih štirih primerih gre za predstavnike najuglednejših rodbin Kranjske oziroma Štajerske. O plemiškem poreklu drugih menihov, z izjemo Ulrika, ne vemo nič, kakor tudi ne o plemičih v drugi kranjski cisterci Kostanjevici (ustanovljeni leta 1234). Po nekaterih raziskavah, ki pa ne temeljijo na konkretnih podatkih, pač pa po analogijah iz drugih evropskih cisterc, naj bi do 15. stoletja v Stični in Kostanjevici prevladovalo kranjsko in štajersko plemstvo. Kasneje so njihovo mesto prevzeli meščanski sinovi. Poleg njih je bil v konventu še del bratov iz drugih (predvsem severnejših dežel), saj je bilo izmenjavanje bratov pri cistercijanih običajno.⁶⁰

Benediktinci v Gornjem Gradu (ustanovljen leta 1140) se glede porekla najbrž niso razlikovali od cistercijanov. Med 1342 in 1352 je bil opat Hans z Lemberga, med 1353 in 1365

⁵⁵ Orožen I, 93–94; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10) München 1962, 158; Pivec-Stele, n. d., 152.

⁵⁶ Po abecednem redu: MDC VIII, št. 385 (str. 117); MDC IX, št. 231 (str. 67); GZM V/65; MDC VIII, št. 607 (str. 177); MDC IX, št. 487 (str. 152); Za Schweighofer in Pukštajn J. Mravljak, Vuzenica II. Daljši okoliš v srednjem veku. Trg in grad 1457–1663 (Maribor 1929) 14, 17; Od Hornburga dalje pa Orožen I, 96, 99–101.

⁵⁷ Za Kunšperk GZM III/49; za Zbelovo, Freudenberg in Konjice Stegenšek, n. d., 156, 92 in H. Schuller, *Dos – Praebenda – Peculium* (Festschrift Friedrich Hausmann, izd. H. Ebner) Graz 1977, 470; za Rajhenburg in Reštanj Dos, 470. Prim. še Pirchegger, n. d., 137; Pivec-Stele, n. d., 151–152.

⁵⁸ Schuller, Dos, 469, 472; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); GZM III/41.

⁵⁹ A Stična, 1290., prepis.

⁶⁰ Mlinarič, Kostanjevica, 86–89. Nikolaj z Obrarna leta 1406 (ARS, 1406 avgust 5.).

Ulrik s Planine, poleg njiju pa se imenujejo kot opatje še Leopold iz Neuenburga (1308–1341), neki Oberdorf (?) in Nikolaj Vaist.⁶¹

Drugače je bilo v kartuzijah Bistra, Pleterje, Žiče in Jurklošter. Tam so kartuzijanska pravila terjala večjo kontemplativnost, trše življenje, »stabilitas loci« ni bila forsirana, kar je odbijalo in preprečevalo plemiške sinove za pristop h kartuzijanom. Kartuzijanska askeza je bila v nasprotju s plemiško samozavestjo in tradicijo, kar se je nenazadnje odražalo tudi v pretežnem neuporabljanju plemiških izvornih imen. Tudi zato ni čudno, da izvor srednjeveških kartuzijanov večinoma ni jasen, če pa že je, je šlo za prišleke iz drugih kartuzij, ki so se imenovali po domačem mestu ali deželi.⁶²

Za plemstvo nezanimivi so bili ljubljanski minoriti in avguštinci, ki so bili zaradi propagirane revnosti člani pri meščanstvu in kmetih. Podobno je bilo z avguštinci v Muti, katerim so naselitev omogočili najbrž vitezi Viltuški konec 13. stoletja, in mariborskimi minoriti, naseljenimi leta 1284.⁶³ Med dominikanci na Ptuj se je leta 1277 omenjal tedaj umrli Herrand s Kamnika, leta 1357 pa član plemiške rodbine s Konjic.⁶⁴

Izključno plemiško sestavo sta zaradi ostrih pravil imela Nemški viteški red in in red Ivanovcev. Viteški redovi so zagotavljali lažje in pestrejšje, t.j. viteško življenje, obenem pa zadrževali visoko stopnjo ekskluzivnosti. V kranjskih in štajerskih komendah je bil delež tujih redovnih vitezov večji od domačih. Tu je šlo za delegiranje višjih dostojanstvenikov na tuje komende, manjše zanimanje domačinov zaradi strogih zahtev glede porekla pri vstopu, drage opreme itd. V ljubljanski komendi Nemškega viteškega reda (ustanovljena pred letom 1228) so se v dobrih sto letih omenjali plemiči Cvetel, Donner, Grasoil, Murtzer, Narrenberg, Ramung (vsaj ta zanesljivo iz Štajerske), Schrofenstein (iz Tirolske), Schwab, Steinbach, Opava (Moravska), Weissenbeck in Wimpfen;⁶⁵ v komendi Črnomelj je bil neki Schwanberg,⁶⁶ v Veliki Nedelji pa Buessinberg, Mürringer, Nördlingen, Peugen, Svibno, Trosilus, Unger in Wenher.⁶⁷ Večina omenjenih je bila iz severnih dežel. Nekoliko ugodnejšo sestavo z ozirom na domače plemstvo, so imeli Ivanovci v Melju pri Mariboru: Breitenbuch, Schenk (?) in trije štajerski vitezi (Chelbel, Frajštajn in Radgona).⁶⁸

Preden poskušam določiti ugled ženskih »oskrbovalnih« ustanov, in s tem preizkusim rezultate izbora cerkvenih ustanov, moram opozoriti na pomemben faktor sorodstvenih vezi, ki je lahko nastopil proti ugledu. Že pri koroških in štajerskih plemkinjah sem opozoril na vezi, ki so najbrž pripomogle pri izboru. Kako je bilo s tem pri lokalnem plemstvu?⁶⁹ Večinoma so bile nune v tesnih sorodstvenih vezeh – kot mati in hči, sestre, sestrične, teta in nečakinja, ali pa posredno z nekaterimi skupnimi sorodniki.⁷⁰ Nekatero rodbino so imele svoje članice tako v Velesovem kot

⁶¹ Orožen I, 124–132 in ARS W, 1343 november 25. in ARS CE, 1352 november 21. (Lemberg), Orožen V, 540 (Planina), Orožen II/1, 85–124 (Neuenburg); NŠAL G, 1341 avgust 7. Čedad (Obersdorf) in ARS W, 1369 januar 10. Celje (Vaist).

⁶² Za Jurklošter in Žiče gl. J. Mlinarič, Kartuziji Žiče in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782, Jurklošterska kartuzija ok. 1170–1595 (Maribor 1991), 511 sl.

⁶³ Orožen I, 11, 122.

⁶⁴ ARS, 1277 april 26. Kamnik; ARS CE, 1357 november 30. Ptuj.

⁶⁵ Rübsamen, n. d., 427–447; H. Schuller, Zwei steirische Deutschordensritter. Zur Personengeschichte der Ballei Österreich im 15. Jahrhundert. Blätter für Heimatkunde 51/1977, 7–10. Po abecednem redu: GZL IX/10, GZL I/53, GZL II/39, ARS, 1374 julij 7. Ljubljana; GZL XI/37, GZL IX/26, GZL II/7, GZL I/49, GZL X/19, GZL IX/52, GZL VII/58.

⁶⁶ Pettenegg, št. 1498 (str. 391).

⁶⁷ Po abecednem redu: Pettenegg, št. 534 (str. 137); Pettenegg, št. 928 (str. 243); ANVR, 1288 junij 30. Štrigova; ANVR, 1288 junij 30. Štrigova; Pettenegg, št. 534 (str. 137); ANVR, 1288 junij 30. Štrigova; GZL IX/52; Pettenegg, št. 534 (str. 137).

⁶⁸ Po abecednem redu: MDC IX, št. 240 (str. 69); GZM V/102; ARS W, 1375 julij 25. Maribor; GZM V/9, GZM V/47.

⁶⁹ Zaradi skromnih podatkov o moških samostanih, pridejo v poštev le ženski samostani Velesovo, Mekinje in Marenberk.

⁷⁰ Kot mati – hči: Elizabeta (1340–1372) in mati Gizela iz Blagovice (1350) v Mekinjah (ARS W, 1340 december

Mekinjah: Črnelo, Gorje (enako ime!), Kolovec, Lindek (enako ime!), Kamnik (enako ime!).⁷¹ Usmeritev v več ustanovah je bila lahko tudi meddeželna. Tako so imeli ena od slovenjegraških viteških družin in gospodje Ptujski svoje hčere tako v Velesovem oz. Mekinjah, kot tudi Marenberku. Opazne so tudi ožjesosedske vezi, ki so vplivale na odhod v isto ustanovo: v Mekinjah so bile približno istočasno nune z bližnjih si Lindeka (družina imenovana tudi po Vitanju) in Vodriža (Hebenštrajt), v Marenberku pa venomer hčerke slovenjegraških plemičev. V takih primerih smemo domnevati vsaj na zgledovanje po najbližjih sosedih, če ne kar dogovorjen odhod v isto ustanovo oz. posnemanje življenjskih vzorcev.

Na Kranjskem se je v 14. stoletju pokazala tendenca preusmeritve iz Mekinj v Velesovo, medtem ko je Marenberk obdržal vodilno vlogo na Štajerskem oz. vzhodnem Koroškem. Ni naključje, da je bilo zlasti od druge polovice 14. stoletja v Velesovem več redovnic iz uglednejšega plemstva, npr. Ortenburg, Gall, Turjak in Šumberk, katerih prisotnost je privabljala tudi manj pomembne plemkinje, bolje – njihove očete in brate, ki so pričakovali določenih ugodnosti iz statusnega enačenja in prijateljevanja sorodnic med seboj. Glavni vpliv navzkrižnega sorodstva med velesovskimi in mekinjskimi redovnicami niti ni mogel imeti prevetelikega vpliva na izbor, saj so bile v 14. stoletju skoraj vse plemiške rodbine na Kranjskem, predvsem pa na Gorenjskem v sorodstvu vsaj v tretjem ali četrtem kolenu. Bolj pomemben dejavnik sta bila status in moč družine v trenutku, ko je bilo potrebno poslati hči v samostan. Pri tem je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da so družine dedovale rento, ki so jo nekoč darovali njihovi predniki za oskrbo svojih sorodnic, in so že plačano »članarino« pač morali uporabiti, saj je drugače postala absolutna last ustanove. Tradicija in moč velikih ustanovnih darovnic, ki so jih dedovale potomke prvih darovalcev, je bila seveda prisotna pri ustanoviteljih Mekinj, Gallenbergih, ne pa pri plemičih z Vranje peči in Brnika, ki so bili v procesu popolne marginalizacije in denobilitiranja prisotni le še v Mekinjah, bolj ugledni in premožni Stuppli pa istočasno v obeh ustanovah. Na izbor je vsaj v prvi polovici 14. stoletja vplivala družbena bližina do Gallenbergov, ko so imele Mekinje še značaj »zbirališča sosed« z vzhodne Gorenjske. Na nižji ugled Mekinj kaže tudi prisotnost meščank, česar si Velesovo tedaj še ni dovoljevalo.

Preko izbora preskrbovalnih ustanov je moč določiti ugled in položaj plemstva zgolj zasilno. V drugi polovici 14. stoletja je v pomembnejše Velesovo vstopalo uglednejše plemstvo (Gall, Kamnik, Ortenburg, Stettweg, Šumberk, Turjak). Sem si je še vedno prizadevalo priti tudi pomembnejše plemstvo iz časa do ok. leta 1300 (Črnelo, Gorje, Jeterbenk, Kolovec, Strmol, Svibno, Zaprice in Zasip). Plemstvo iz širokega srednjega sloja je večinoma ostalo v Mekinjah (Blagovica, Brnik, Hebenštrajt, Limberk, Polhov Gradec, Pšata, in Vranja peč), kamor so konec 14. stoletja prihajali tudi povzpnetniki in priseljenci (Turn, Lindek, Paradeiser, Harrer). Na spodnještajersko-koroškem območju je imel absoluten primat med ženskimi preskrbovalnimi ustanovami samostan Marenberk, kamor so prihajale najuglednejše plemkinje, od druge polovice 14. stoletja pa tudi plemenite meščanke in plemkinje iz nižjih slojev. To pa ustanovi realno ni zmanjševalo ugleda, saj je bila razlika v strukturi bolj odraz družbenih gibanj, kot pa izgube

6.; ARS W, 1372 julij 8. in ARS W, 1350 november 23.). Kot sestre: Ana (1351) in Elizabeta (1305–1350) Hebenštrajt v Mekinjah (ARS W, 1351 maj 26. in HHStA, 1301 december 14. Virgen; ARS W, 1350 junij 14.); Katarina (1349) in Luneta (1350) s Polhovega Gradca v Mekinjah (ARS W, 1349 december 13. in ARS W, 1350 marec 16.); Margareta (1381–1407) in Andel (1381–1407) s Turna v Mekinjah (ARS W, 1381 marec 21. in ARS W, 1407 avgust 13.). Galli so imeli v Velesovem kar tri nune: Wendel (1360–1385), Andel (1382) in Dorotejo (1382–1389) (ARS W, 1360 februar 23.; ARS W, 1385 april 24. in ARS W, 1382 julij 25. in HHStA, 1382 avgust 24.; ARS W, 1389 maj 27.). V Studenicah sta bili leta 1318 sestre Agnes in Sofija s Kunšperka (GZM III/49). V Marenberku sta bili leta 1321 sestre Kunigunda in Geisel z Viltuša ter Elizabeta in Margareta z Wildona leta 1324 (Orožen I, 100–101). Teta – nečakinja: Agnes (1341–1370) in teta Katarina (1348–1355) Stuppel iz Kamnika v Mekinjah in Velesovovem (HHStA, 1341 september 29.; ARS W, 1370 avgust 10. (B) in ARS W, 1348 februar 22.; ARS W, 1355 oktober 4.). Kot sorodnice so bile v Marenberku plemkinje z Wildona (1324), kot tudi Ptuj (Orožen I, 100–101).

⁷¹ ARS W, 1346 januar 21.; ARS W, 1383 julij 12. in ARS W, 1389 maj 27.; ARS, 1361 november 19. in ARS W, 1364 marec 17.; ARS W, 1344 julij 21. in ARS W, 1372 julij 17., ARS W, 1389 maj 27.; ARS W, 1404 april 15. in ARS W, 1363 junij 14.; HHStA, 1341 september 29.; ARS W, 1370 avgust 10. (B) in ARS W, 1348 februar 22.; ARS W, 1355 oktober 4.

ugleda samostana. Z izjemo Ortenburžanov in Celjanov se dinasti oz. grofovske hiše niso odločale za pošiljanje svojih članov v samostane, marveč so jih raje poročale in s tem krepile svoje pozicije. S tem so se tudi izogibale izumrtju – do druge polovice 14. stoletja npr. grofje Celjski niso nikogar poslali med kler. Po drugi strani so izostajali nižji sloji, vendar ti predvsem zaradi ekonomskih razlogov.

Ali je na izbor ustanove, položaj plemstva, čas vstopa in spol vplivala tudi višina preskrbovalnega dodatka ter kdò in kako ga je dal?

Dar je bil neposreden ali posreden. V prvem primeru ga je darovalec namenil sorodnici sami; dar (»peculium«) je postal privatna posest nune, ki je z njim sama upravljala. Čeprav je bila taka posest nezdržljiva z redovnimi pravili, je v 14. stoletju prišlo do premika in pojava privatne posesti med redovniki(-cami). Odveč je dodati, da je to najmočnejše vplivalo prav na socialne razlike znotraj konventov, postavljanje kapitalskih mej za vstop v posamezen samostan in selekcijo. Privatna posest je najmočnejše vplivala na razpad redovne discipline. V nekaterih samostanih se je dalo celo kupiti boljše celico »s pogledom na ...« Razpolaganje s »peculium« je bilo v 14. stoletju praktično neomejeno in lahko prešlo kot zapuščina v roke posvetnih oseb. Velikokrat je bila posest predvidena za sorodnice, ki bi prišle v isti samostan, kar spet dopolnjuje odgovor na vprašanje, zakaj so posamezne rodline in njihovi neposredni sorodniki pošiljali hčerke le v en samostan (gl. zgoraj).⁷²

V drugem primeru je donator poklonil dar samostanu vendar s pristavkom, da je posest namenjena sorodnici nuni. Samostan je obdržal lastništvo, upravo pa nuna. Tedaj se je darovano označevalo tudi kot »dos« (dota), ki jo je novinka tako kot nevesta ženinu, simbolno prinesla Kristusu. Prvotno (še v visokem srednjem veku) je bil samostan glavni prejemnik in lastnik, saj je dar služil za skupno »gospodinjstvo«. Samostan je namreč prevzel skrb za preživljanje, tako kot mož za ženo. Vendar po kanonskem pravu samostanska dota ni bila obvezna. Ta oblika je eksplicitno omenjena v nekaj primerih v listinah za samostana v Studenicah in Marenberku. Spodnja meja višine dote je bila v 13. stoletju za srednje in nižje plemstvo pri eni ali dveh hubah. V 14. stoletju se je meja nekoliko zvišala (največkrat izražena v adekvatni denarni vsoti, renti). Pri dominikancih je bila npr. predpisana na najmanj tri marke srebra letnih dohodkov, kar pa vsaj za kranjske in spodnještajerske dominikanke ni bilo vedno mogoče zagotoviti. Denarna renta je v Marenberku prvič izpričana leta 1296.⁷³

V tretjem primeru se je izrecno omenjal važen element daru – dosmrtno izboljšanje oskrbe (priboljšek) sorodnice, ki je bil pravzaprav začetek privatne posesti. Ta oblika je zelo opazna npr. v Marenberku. V kranjskih ženskih samostanih je bila v 14. stoletju zelo popularna pravna oblika priboljška prebenda z dosmrtno pravico užitka, ki je zagotavljala preskrbo v vedno prenapolnjenih ženskih samostanih. Prebende so bile lahko določene le za obleko, pijačo in hrano. Predvsem pa so se dohodki v poznem srednjem veku omejevali na denarno rento iz zemljiške posesti, ki so jo večinoma darovali sorodniki. Prebenda je morala biti višja, če je bil bil samostan ugleden in konvent maloštevilen. Nasploh je prebenda veljala le za dodatek – novinka je morala prinesiti vsaj še približno enako doto.

⁷² Prim. MDC VI, št. 8 (str. 3–4) (Alpe); MDC VIII, št. 385 (str. 117) (Celovec); Komatar XIX, št. 211 (str. 113) (Čretež); ARS W, 1346 januar 21. (Črnelo), MDC VI, št. 344 (str. 235–236) (Finkenstein); ARS, 1330 julij 4. Mekinje (Gallenberg); MDC IX, št. 231 (str. 67) (Glanegg); ARS W, 1305. in ARS W, 1351 maj 26. (Hebenštraj); ARS W, 1335 oktober 27. (Jeterbenk); ARS W, 1364 april 24. (Kolenc), ARS W, 1396 januar 12. (Limberk); ARS, 1393 maj 20. (Lož), ARS, 1406 junij 26. (Otok); ARS W, 1367 oktober 24. (Paradeiser); GZL I/23 (Porger), ARS W, 1375 november 11. (Pšata); ARS W, 1384 april 24. (Strmol); MDC VIII, št. 607 (str. 177) (Valdek). Schuller, Dos, 460–465 (gl. navedeno literaturo).

⁷³ Prim. ARS W, 1340 december 6. (Blagovica); ARS W, 1346 januar 21. (Črnelo); ARS W, 1344 julij 21. (Kolovec); GZM III/49 (Kunšperk); ARS W, 1388 november 11. (Limberk); ARS W, 1318 maj 5. Mozirje (Mozirje); ARS W, 1349 december 13. (Polhov Gradec); ARS W, 1338 december 6., GZL VII/26; ARS W, 1380 april 8. (Pšata); ARS W, 1381 marec 21. (Turn); ARS W, 1352 avgust 14. (Zaendel); Stegenšek, n. d., 92 (Freudenberg), 156 (Zbelovo, Konjice), Mravljak II, 14 (Schweighofer). Schuller, Dos, 453–458 (gl. navedeno literaturo in tabelo na str. 468–470).

V prenapolnjenih samostanih se je šele s smrtjo ene od nun sprostila prebenda, ki je novinki (največkrat sorodnici) omogočila vstop v samostan.⁷⁴ Zato je bilo število nun vedno približno enako. Formalno so se v poznem srednjem veku vse omenjene oblike ločile, dejansko pa bistveno manj. Redovnik/redovnica je užival(a) dar do smrti, nato pa je vse skupaj ali vsaj osnova (dohodki = obresti po volilu redovnice komurkoli), a) pripadlo samostanu v skupno premoženje kot zapuščina ali nekdanja prebenda,⁷⁵ ali b) je bilo vrnjeno sorodnikom (predvsem dosmrtni pribojški) oz. podeljeno sorodnici umrle, ko je vstopila v isti samostan.⁷⁶ Pri tem ni bilo trdnega pravila, ki bi izhajalo iz že omenjenih variant. Če dodatnih določb v pogodbi ni bilo, je posest po smrti avtomatično pripadla samostanu. Redko je bilo določeno, naj samostan tedaj uporabi dohodek za pobožen namen, npr. za večno luč, aniverzarij ali zadušnico. To je pri ženskih konventih postalo običajno predvsem šele v 14. stoletju, pri moških pa že znatno prej.⁷⁷ Če je bila darovalcu darovana posest še posebej pri srcu, si je lahko zagotovil morebiten odkup z denarjem.⁷⁸ Za zavarovanje daru je bila semtertja predvidena zastavna posest.⁷⁹ Ugled ustanove na prebendo ni vplival – po ohranjenih virih ni med vsemi ustanovami (samostani, beneficiati itd.) nobenih razlik v višini, ki bi potrjevale razlikovanje v ugledu z materialnimi merili.

Sorodniki so svojim družinskim članom dajali predvsem dodatke v obliki zemljiške posesti: kmetije, včasih tudi vinograde, njive, mline in drugo drobno posest, redko kot fevde. S posestjo so oskrbovanci relativno svobodno razpolagali – lahko so jo zamenjavali, prodajali in kupovali novo – seveda z dovoljenjem samostana. Semtertja je bila določena skupna uporaba daru – polovico dohodkov naj bi prejemal konvent, polovico sorodnik, po njegovi smrti pa vse samostan. Precej preskrbovalnih darov se je skrivalo v običajnih poklonih ali prodajah redovnicam in redovnikom.⁸⁰ Darovalci so bili največkrat sorodniki do tretjega kolena, včasih pa celo sami (bodoči) redovniki in redovnice, ki so obdržali dohodke za čas svojega življenja.⁸¹

Po večinskem mnenju naj bi samostan konec 13. stoletja potreboval ok. 12 mark na osebo ali 1–2 marki dohodkov letno (za ženske celo manj).⁸² Naši viri glede višine poklonov, katerih pravne oblike je navadno težje opredeliti, ne razlikujejo med moškimi in ženskami, kakor tudi ne po obdobjih. Je pa več (razumljivih) razlik v položaju (in premoženju) plemstva. Večji prispevek je omogočal redovniku boljšo oskrbo in ugled znotraj konventa. Največji prispevek sta si leta 1381

⁷⁴ *zue ainer pezzering* (ARS W, 1364 april 24.), *czu ier sundrung* (ARS W, 1371 oktober 7.), *zü ir besünderung* (ARS W, 1396 januar 12.) itd. Schuller, Dos, 458–461 (gl. navedeno literaturo in tabelo na str. 481).

⁷⁵ Prim. ARS W, 1318 maj 5. Mozirje; ARS W, 1364 april 24.; ARS W, 1381 marec 21.; ARS W, 1384 april 24.; ARS W, 1396 januar 12.; ARS, 1406 junij 26. Prim. Schuller, Dos, 463–464.

⁷⁶ Prim. ARS, 1330 julij 4. Mekinje; Komatar XIX, št. 211 (str. 113).

⁷⁷ ARS W, 1371 oktober 7.; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); ARS W, 1384 april 24.; GZM III/49. Prim. Schuller, Dos, 462.

⁷⁸ To si je zagotovil npr. Bertold s Freudenberga, ki je leta 1305 daroval 5 hub Studenicam za sestro nuno (Stegenšek, n. d., 92).

⁷⁹ Tako je leta 1407 Seibot Schweighofer iz Vuzenice kot garancijo za eno marko dohodkov, podarjenih Marenberku za hčer nuno, zastavil en mlin (Mravljak II, 14).

⁸⁰ D. Kos, Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje). Zgodovinski časopis 47/1993, 46–49. Ebner, n. d., 525. Za »dvojne pomene« listin nekaj primerov: Heinzel z Lindeka je leta 1363 prodal samostanu Velesovo 2 hubi, z določilom, naj jih dosmrtno uživa hči Ana, nuna v istem samostanu (ARS W, 1363 junij 14.). Brez določila: Hans in Diemut iz Blagovice sta leta 1383 prodala dve hubi velesovskima nunama Gizeli iz Črnelega in Greti z Libenštajna (ARS W, 1383 julij 12.) – očitno sta jih kupili za lastno uporabo in z lastnim denarjem. Primer zamenjave: Diemut iz Zasipa in Meyl s Kellerberga sta zamenjali leta 1360 s privoljenjem priorisa in konventa v Velesovem s stricom Nikolajem Sommerckerjem dve oddaljenejši hubi za dve bližji (ARS W, 1360 februar 23.). Za delitev dohodkov listina iz leta 1406, ko sta Herman in žena Gundel iz Otoka podarila vnukinji, nuni v Mekinjah, eno hubo. Dohodki od hube so se delili na pol (ARS, 1406 junij 26.).

⁸¹ ARS, 1406 avgust 5.; HHStA, 1381 oktober 28.; ARS W, 1381 oktober 28.; ARS W, 1394 avgust 5.; ARS W, 1311 september 8.

⁸² Rübsamen, n. d., 225–231. H. Bilowitzky navaja razpon dotacij med 1 marko in 7 funti denaričev dohodkov, povprečno pa 3 marke, kar je ob upoštevanju nam neznanih daril v okviru ugotovljenega (Die Heiratsgaben in der Steiermark während des späten Mittelalters unter stände- und wirtschaftsgeschichtlichen Aspekt. Disertacija na univerzi v Gradcu, 1977, tekst v op. 151).

sami namenili grofici Ana in Katarina Ortenburški – po 9 oziroma 8 hub in 147 mark beneških šilingov (= vrednost ok. 22 hub). Iz povprečja 1–3 hub izstopajo še prejemniki Diemut iz Mozirja leta 1318 (4 hube), Margareta z Iga leta 1326 (6 hub), Elizabeta iz Blagovice leta 1340 (7 hub), Katarina iz Črnelega leta 1346 (1 huba in desetina od 9 hub), Margareta Harrer leta 1353 (1 huba, desetina od 13 hub in 10 mark oglejskih denaričev), Gertruda s Čreteža leta 1378 (7 hub), Kiburga iz Celovca leta 1321 (4 hube), Nikolaj iz Obrarna leta 1406 (4 hube), dve neimenovani nuni v Marenbergu (= 20 mark srebra).⁸³ Seveda je potrebno računati na razlike v kvaliteti hub. V nekaterih listinah so navedeni letni dohodki od darovane posesti: 3 marke oglejskih denaričev od dveh hub = ok. 1,8 marke srebra (Ana Hebenštraj), 2 marki beneških šilingov in 7 kokoši, 25 jajc od ene hube, mlina, njive in vrta = več kot 3 marke srebra (Uršula z Limberka), 1 marka beneških šilingov od ene hube = ok. 1,5 marke srebra (Elizabeta s Snežnika), 3 marke dunajskih denaričev in 40 sirov od dveh hub in švajge = več kot 3 marke srebra (Elza s Kolovca in Sofija s Šumberka), 7 mark oglejskih denaričev in 6 guldnov od 7 hub = ok. 7 mark srebra (Gertruda s Čreteža), 2 marki dohodkov = ok. 10 mark srebra (dve sestri s Finkensteina), 4 marke dohodkov od dveh hub = ok. 20 mark srebra (Kunigunda z Valdeka), 8 mark dohodkov od vinograda in več hiš v Mariboru = ok. 40 mark srebra (duhovnik Nikolaj iz Maribora), 4 mark dohodkov = ok. 20 mark srebra za eno nuno v Marenberku.⁸⁴ Če približno ocenimo še vrednost 147 mark beneških šilingov Katarine Ortenburške – ok. 220 mark srebra (in letni dohodki od hub), ugotovimo, da si je razkošno preživnino zagotovila lahko le manjšina plemstva (grofje in podobni). Na Kranjskem so se preživnine gibale med 2 in 4 mark srebra letno, kar je nekaj manj kot 1 marka dohodkov. Zato pa so bile vsaj v Marenberku in Sv. Juriju na Koroškem bistveno višje (6 do 20 mark srebra). Tamkajšnje plemstvo je bilo očitno nekoliko bolje stoječe kot kranjsko. Izračuni so tudi za Kranjsko približno v okvirih ugotovitev D. Rübsamna in H. Schullerjeve. Slednja za večino nižjega plemstva v 14. stoletju ugotavlja največ 2 funta.⁸⁵ Ugotavljanje položaja plemstva po višini preživnin ima zaradi nepopolnih podatkov relativno manjšo težo kot bi to lahko pričakovali.

Ugotavljanje položaja plemstva po višini preživnin zaradi nepopolnih podatkov, ki za posameznice ne prikazujejo vseh (obveznih oz. potrebnih) prispevkov, ni zanesljivo. Poleg tega je šlo tudi pri nekaterih drugih poslih s samostanskimi ustanovami (npr. pri namenskih prodajah) za obliko preskrbe sorodnikov. Višino sta določala ugled samostana in številnost sorodnikov v cerkvenih ustanovah, kar je realno zmanjševalo tisti delež za posameznika, ki si ga je družina še lahko privoščila. Preživnina je torej lahko bila pri pomembnejših plemiških družinah s številnimi sorodniki-kleriki v absolutnem manjša kot pri po položaju nižjih. Zato ne preseneča, če je dobila Margareta z Iga od matere Irmgarde Porger (iz najbogatejše ljubljanske patricijske družine) 6 hub, medtem ko sta Greta in Agnes Gallenberški od matere Elizabete dobili le po 2 oziroma 1 hubo.⁸⁶ Ali, če je Uršula iz Blagovice dobila od matere kar 7 hub, plemiči iz Pšate pa so za svoje tri sorodnice v Mekinjah dajali vedno le po eno hubo.⁸⁷ Odhod hčere ali sina v samostan je pomenil zmanjšanje gospodarskega potenciala družine in je zato narekoval skromnost, ki so se ji mogle odreči le najpremožnejše plemiške rodbine.

Obliko oskrbe je bilo potrebno natančneje določiti, zlasti pri eksplicitno navedenih vstopih v samostan zaradi starostne oskrbe. V takšnih primerih ni šlo za resnično pomenišenje. Skrb je obsegala sprejem, oskrbo, prebendo ali skupno mizo z brati, pogreb in spominske obrede po smrti. Darovana posest je ostala samostanu tudi, če je oskrbovanec izstopil iz samostana. S seboj je brat

⁸³ HHStA, 1381 oktober 28. in ARS W, 1381 oktober 28.; ARS W, 1318 maj 5. Mozirje; GZL I/23, GZL II/19 in ARS W, 1340 december 6.; ARS W, 1346 januar 21., ARS W, 1353 julij 21.; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); MDC VIII, št. 385 (str. 117); ARS, 1406 avgust 5., Pichler, n. d., 75. Gl. Ebner, n. d., 525.

⁸⁴ ARS W, 1351 maj 26.; ARS W, 1388 november 11. in ARS W, 1396 januar 12., ARS W, 1394 avgust 5., 1396 april 11. Oglej, v: ARS W, 1399 julij 1. Rim; Komatar XIX, št. 211 (str. 113); MDC VI, št. 344 (str. 235–236), Pichler, n. d., 76.

⁸⁵ Gl. tabelarični prikaz vseh oblik darov (tudi za samostane na slovenskem ozemlju) pri Schuller, Dos, 468–486.

⁸⁶ GZL I/23; ARS W, 1320 maj 18. in ARS, 1330 julij 4. Mekinje.

⁸⁷ GZL II/19 in ARS W, 1340 december 6.; ARS W, 1338 december 6.; ARS W, 1375 november 11. in ARS W, 1380 april 8.

– laik lahko pripeljal tudi zvestega hlapca in konja, z natančno navedeno oskrbo za oba. Stanovanje ni bila nujno meniška celica, temveč npr. hišica pri vratih samostana.⁸⁸ Darovalci so si izgovarjali oskrbo le pri občasnih prihodih v samostan.⁸⁹ Premožnejše redovnice so z večimi deklami, posebnimi stanovanji in oskrbo lahko živele pravo plemiško življenje in celo posojale denar svojemu konventu. To pa je pomenilo že vrnitev v pravo plemiško življenje, ki sta mu manjkala le moški in lastna družina. Ali pa ne, kdo ve?

Zusammenfassung

IN DEN ZWINGEN DER FROMMIGKEIT, KARRIERE UND (SELBST)VERBORGUNG (SEIT DEM ENDE DES 13. BIS ZUM BEGINN DES 15. JAHRHUNDERTS)

Dušan Kos

Weltliche Ämter und das Karrierismus: Besonders gewinnbringende und chancenreiche waren die Möglichkeiten des Adels im Weltklerus, untrennbar mit den verschiedensten Einnahmen, Präbenden und größeren Möglichkeiten des Aufstiegs verbunden, die das Ordenswesen nicht so leicht ermöglichte. Der Adel aus betrachteten Gebiet fand die meisten Möglichkeiten der Betätigung in den mittleren und niederen kirchlichen Ämtern (Kaplan, Vikar, Pfarrer) vor. Der Adel konnte nach den führenden Stellen in den Klöstern auf seinem Gebiet greifen, wo er einen bestimmten wirtschaftlichen und politischen Einfluß hatte. In den Klöstern waren das Ansehen, das Vermögen, die Verwandtschaftsverbindungen und die Freundschaft bei der Wahl z.B. des Abtes ausschlaggebend. Bei den weltgeistlichen Ämtern aber mußte man vor allem die beiden ersten Voraussetzungen erfüllen, aber auch die politische Konstellation, die dem Bischof oder dem Inhaber des Patronats Vorteile bringen konnten, waren von Bedeutung. In den weltgeistlichen Ämtern waren überwiegend mittlere Schichten des krainischen Adels tätig, der niedere Adel aber begnügte sich mit den ihm angemessenen Funktionen des Kaplans, Vikars oder des einfachen Priesters. In der Untersteiermark aber verhalf des frühe Differenzierung des Adels zur entsprechenden Aufteilung der Funktionen. Der angesehenere Adel griff nach den ihm angemessenen Ämtern, eine Ausnahme jedoch war die Spitze des Adels, der wie in Krain kein Interesse an kirchlichen Karrieren zeigte. Die Desinteresse für geistliche Ämtern beim höheren Adel wurde durch eine größere Tätigkeit in den weltlichen Ämtern kompensiert. Dort bewarb sich der ältere Adel um die Bischofswürde, vergrößerte damit das Ansehen der Geschlechter und ordnete auch ausgezeichnet die Versorgung von Einzelpersonen. Wenige Geschlechter sorgten sich um eine ausgeglichene und kontinuierliche weltliche und kirchliche Karriere, was an sich für eine ungeplante politische Lebensweise eines großen Teiles des Adels spricht. Die sorgfältigeren Adelsgeschlechter schickten ihre Mitglieder in beide Richtungen, was ihnen eine ständige (Selbst)versorgung eines Teiles der Familie (Klerus) bzw. politisches Ansehen und einen bestimmten Lohn (Landesämter und dynastische Ämter) sicherte. Die pragmatischste Methode war die gleichzeitige und kontinuierliche Betätigung mancher Mitglieder des Geschlechtes (noch besser: der Familie) im Klerus und der anderen in landesverwaltenden Ämtern. Die Zahl derer, die keine Karrierepolitik ausgebaut hatten, war viel größer. In ihrer ausschließlichen Tätigkeit als Klerus sehen wir vor allem den Wunsch nach der Versorgung der Familienmitglieder, deshalb sind sie unter den ausgesprochenen Karrieristen (Bischöfe) schwer zu finden. Sie klammerten sich an die ertragreichen Kanonikate und an die Pfarren. Die Dynasten und andere aus der Adelsspitze selbst hatten eine kirchliche Karriere und ihre Versorgungskraft nicht notwendig. Die niedrigsten Schichten des Adels schickten nur sporadisch ihre Kinder unter den Klerus, so wie auch die in den Quellen namenlosen niedrigsten Schichten des Adels.

Die Zahl der für den Klerus bestimmten Familienmitglieder war sehr verschieden. Obwohl die betreffenden Quellen sehr wortkarg sind, dürfen wir behaupten, daß angesichts des eingelegten Kapitals die Mehrheit der Familien in einer Generation nur eines, vielleicht zwei ihrer Mitglieder in den Klerus schicken konnte. Es gibt aber auch Ausnahmen: absteigende Geschlechter bestimmten so viele Kinder wie nur möglich, um dem Wunsch der definitiven Versorgung gerecht zu werden. Mehrere Mitglieder hatten gleichzeitig auch sehr zahlreiche Familien. Diesen Geschlechtern/Familien dürfen wir einen bestimmten Grad an bewußten Karrierismus in den Kirchenämtern zusprechen, wahrscheinlich vor allem wegen der finanziellen Vorteile.

⁸⁸ MDC VII, št. 261 (str. 102); ARS, 1406 avgust 5. (*ain haws pey der porten*); GZM III/41 (*auz dem orden fuer*).

⁸⁹ Petteneegg, št. 982 (str. 257).

Einen starken Einfluß auf die bedeutenderen krainischen Geistlichenämter hatten fremde Adelige aus dem gesamten Gebiet des Patriarchats von Aquileia (vgl. die Tabelle). Zweifellos trachteten sie nach den ertragreichsten Pfarren, Archidiakonaten und Kanonikaten. Durchgehend waren auch Kleriker aus Friaul ansässig. Aus den untersteirischen Adelsfamilien kamen vor allem jene, die schon andere höhere Ämter inne hatten, z.B. waren sie Archidiakone. In der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts kam es zu einem verstärkten Zufluß aus der Untersteiermark, Ende des 14. Jahrhunderts aber auch aus entfernteren Gebieten.

Bei der Wahl des Amtesortes spielte die Nähe des Familiensitzes eine wesentliche Rolle. Vor allem die Pfarrer waren nicht ständig im Ort, wo sie ihr Amt verrichteten, ansässig, da sie wenigstens zeitweise in den nahegelegenen Städten oder Heimatorten lebten. Die Kanoniker wiederum wohnten in den Kapitelsitzen. Ihre ständigen Vertreter (Vikar, Kaplan) verrichteten an ihrer Stelle die regelmässigen Verpflichtungen und schickten ihnen den Großteil der Einnahmen. Deshalb waren Ämter, die in nächster Nähe zum Heimatsitz ausgeübt werden konnten, am beliebtesten. Einige haben überhaupt ein Recht auf die Ämter beansprucht, weil ihre Geschlechter die Besitzer des Patronats über die betreffenden Kirchen waren. Sehr günstig war auch ein längerer Aufenthalt in Cividale, Udine oder Aquileia – in den Hauptstützpunkten der Patriarchen, wo es möglich war ein besseres Amt oder eine bessere Präbende zu erringen, vor allem aber war man im Mittelpunkt der politischen und kirchlichen Entscheidungsgewalt. Die Erwerbung eines Amtes in der Nähe des Familiensitzes hatte noch einen wesentlichen Vorteil: dem Geschlecht wurde das Manipulieren mit dem betreffenden Kirchenbesitz ermöglicht, war es doch selbstverständlich, daß ihnen ihr näherer Verwandter zur Hand ging. Einige Adelige gaben bei der Auswahl des Amtes der Höhe der Präbende den Vorzug, deshalb können wir sie ziemlich weit entfernt vom Heimatsitz finden. Die adeligen Kleriker blieben mehrheitlich, falls nicht im Heimatort selbst, so wenigstens in der Heimatregion, in der Regel aber in ihrem Land, obwohl das Patriarchat von Aquileia ein wesentlich größeres Gebiet als das in dieser Arbeit behandelte umfaßte. Besonders beliebt war die Anhäufung von mehreren Ämtern in einer Hand. Das gelang vor allem den Kanonikern. Das einflußreichste Kapitel in der Nähe unseres Gebietes war das in Cividale. Dem Kanonikat in Cividale war auch eine Pfarre im Patriarchat angeschlossen. Auch das Amt des Archidiakon war großteils mit einer Pfarre verbunden. Einige besserten sich ihre Einnahmen nebenbei noch dadurch auf, daß sie als Seelsorger und Verwalter in Frauenklöstern, als Kapläne auf Höfen usw. tätig waren. Der Karriereaufstieg ist am schönsten am Wechsel des Amtes sichtbar. Im Prinzip versuchte jeder eine bessere Position zu erreichen, für die sich jedoch des öfteren viele Konkurrenten bewarben.

Eintritt im Kloster: Der Familienbesitz konnte in zahlenstärkeren Familien nicht unendlich oft unter der Nachkommenschaft aufgeteilt werden. Eine dauerhafte Versorgung der Töchter und Söhne konnte durch Heiraten oder durch den Eintritt einiger Mitglieder, die die Ritterwürde nicht erlangen konnten, in den Klerus erreicht werden. Ein Beitritt setzte mehrere Faktoren voraus: traditionelle Verbindungen, persönliche Kontakte, vor allem aber die Finanzkraft. Für den Eintritt in ein bestimmtes Kloster war ein finanzieller Beitrag für die Unterhaltskosten notwendig, welchen sich jedoch die niedrigsten Schichten praktisch nicht leisten konnten. Der finanzielle Beitrag stellte demnach eine gewisse Lebensrente dar, welche unter Berücksichtigung des Ranges, der Zahl und des Vermögens der Familie sowie des Ansehens der Einrichtung unterschiedlich war. Die geistlichen Einrichtungen ermöglichten häufig auch die Versorgung der alten Familienmitglieder und bekamen somit (auch) den Charakter sozialer Einrichtungen. Für die Mehrheit der Ordensmitglieder kann dem Urkundenmaterial nach die Herkunft nicht bestimmt werden, weil sie nur mit dem Vornamen genannt werden. Dies ist jedoch anhand von Schenkungen eines bestimmten Vermögens an ein Stift für den namhaft gemachten Verwandten feststellbar. In Krain sind das die Frauenklöster Velesovo/Michelstätten (gegründet 1238), Mekinje/Minkendorf (1300) und Škofja Loka/Bischofslack (1358) – alle in Oberkrain, wo die Konzentration der mittleren Schicht des Adels am höchsten war; das Kloster in Marenberk/Mahrenberg in der Untersteiermark (1251) und das in Studenice/Studenitz (vor 1245). Im Kloster der Dominikanerinnen in Velesovo kamen im 14. Jahrhundert die zu versorgenden Frauen mehrheitlich aus den oberkrainischen Adelsfamilien. Mindestens seit dem 14. Jahrhundert schlossen sich ihnen auch adelige Frauen aus Kärnten und der Steiermark an. Die Struktur des Konvents des Klosters der Klarissen in Mekinje war ähnlich wie in Velesovo – mehrheitlich aus dem ostoberkrainischen Adel. Im Gegensatz zu Velesovo waren in diesem Kloster auch einige Vertreterinnen des Stadtadels bzw. der höchsten Schichte des Bürgertums. Die Anwesenheit der Kärntner Adelsfrauen in beiden Klöstern ist wegen der Nähe und alter verwandtschaftlicher, politischer und wirtschaftlicher Verbindungen mit dem Krainer Adel nicht verwunderlich. Die Zuwanderinnen aus der Steiermark stammten aus Familien, die sich auf irgendeine Weise in das Leben in Krain integriert hatten, großteils durch Verwandtschaftsbeziehungen, Übersiedlungen nach Krain oder durch Klientelbindungen an die führenden Adligen in diesem Gebiet. Einen ähnlichen Charakter wie Velesovo und Mekinje hatten die Dominikanerinnenklöster in Marenberk und Studenice. Die Affinität zwischen dem Kärntner und dem benachbarten steirischen Adel sowie dem Kloster ist klar spürbar, das Ansehen kann anhand solch geringer Angaben nicht beurteilt werden. Auch das Kloster von Studenice diente der Versorgung des lokalen Adels.

Einige adelige Töchter und Söhne traten auch in Klöstern außerhalb Krains und der Steiermark ein. Die Adelssöhne fanden mehr Möglichkeiten im weltlichen Klerus vor. Als Bischöfe, Kanoniker, Pröpste, und Pfarrer führten sie bestimmte Funktionen in ihren Ämtern aus und empfingen Präbenden, ohne in Wirklichkeit an einen ständigen Ort des Amtierens oder an die Ordensdisziplin gebunden zu sein. Der Eintritt in das Kloster war für die Adeligen häufig mit höheren Ordenswürden verbunden, die von den stärksten Landes- oder Lokalgeschlechtern für ihre Mitglieder gekauft oder erzwungen wurden. Im Zisterzienserkloster von Stična/Sittich waren seit der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts und im 14. Jahrhundert fünf Äbte krainischer oder untersteirischer adeliger Herkunft. Es handelt sich um Vertreter der angesehensten Geschlechter in Krain bzw. der Steiermark. Über die Herkunft der anderen Ordensbrüder wissen wir nichts, ebenso wenig auch über Adelige im zweiten Krainer Zisterzienserkloster in Kostanjevica/Landstrass. Neben diesen war im Konvent noch ein Anteil von Ordensbrüdern aus anderen (vor allem nördlicheren) Ländern. Die Benediktiner in Gornji Grad/Oberburg unterschieden sich in Hinsicht auf ihre Abstammung wahrscheinlich nicht von den Zisterziensern. Gleiches gilt für die Karthausen Bistra/Freudenthal, Žiče/Seitz und Jurkloster/Geirach und die Ordensbrüder in Marenberk (Kapläne im Frauenkloster), obwohl in diesen Zeitraum nicht ein einziger von ihnen namentlich bekannt ist. Die Ritterorden konnten dem Adel ein leichteres – ritterliches – Leben zusichern und zugleich auch die Exklusivität gewährleisten. In den krainischen und untersteirischen Ritterkommenden war der Anteil an fremden Ordensrittern höher als der der einheimischen.

Großteils waren die Nonnen untereinander in engen Verwandtschaftsverhältnissen – entweder als Mutter und Tochter, als Schwestern, Basen, als Tante und Nichte, oder aber indirekt mit einigen gemeinsamen Verwandten. Einige Geschlechter hatten ihre Vertreterinnen in mehreren Klöstern gleichzeitig. Es sind auch engnachbarliche Verbindungen bemerkbar, die den Eintritt in das gleiche Kloster beeinflussten. Ein bedeutenderer Faktor bei der Wahl waren der Status und die Macht der Familien im Augenblick, als es an der Zeit war, eine Tochter ins Kloster zu schicken. Die Tradition war selbstverständlich bei den Gründern des Klosters ausschlaggebend. Die Einstufung des Adels anhand der Auswahl der Versorgungseinrichtungen ist nach dem bereits Gesagten nur schematisch: in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts treten in das bedeutendere Kloster in Velesovo angesehenere Adelige ein. In dieses Kloster versuchte noch immer auch der Adel einzutreten, dessen Bedeutung in der Zeit um 1300 am höchsten gewesen war. Der Adel aus der breiteren mittleren Schicht blieb mehrheitlich in Mekinje, wohin Ende des 14. Jahrhunderts auch Emporkömmlinge oder Zuwanderer gingen.

Das Ansehen des Klosters beeinflusste sie nicht – den erhaltenen Quellen nach gibt es zwischen allen Stiftungen (Klöster, Benefiziat) keine Unterschiede in einem Ausmaß, welches ihre Einstufung bestätigen würde. Die Verwandten gaben ihren Familienmitgliedern vor allem Zuschüsse in Form von Grundbesitz (Huben, manchmal auch Weingärten, Äcker, Mühlen und andere kleine Besitzungen), von welchen die Einzelnen lebenslänglich Einnahmen zur »Verbesserung« erhielten. Die Stifter waren meist Verwandte bis zum dritten Grad, manchmal aber waren sie sogar selbst Ordensmitglieder, die die Einnahmen auf Lebenszeit behielten. Die Quellen unterscheiden hinsichtlich der Schenkungen nicht zwischen Männern und Frauen, als auch nicht nach Epochen. Es gibt aber einige verständliche Unterschiede dem Rang (und dem Vermögen) des Adels nach. In Krain bewegte sich der Unterhaltsbeitrag zwischen 2 und 4 Mark Silber jährlich. Die Einstufung des Adels nach der Höhe des Unterhaltsbeitrags ist nicht zuverlässig, da es sich auch bei anderen Geschäften mit Klöstern (z.B. gebundene Verkäufe) um eine Form der Versorgung der Verwandten handelt. Die Höhe bestimmte auch die Zahl der Verwandten einer Familie in den kirchlichen Einrichtungen, welche den Anteil für den Einzelnen real verkleinerte.

Die Form der Versorgung mußte genauer bestimmt werden, besonders bei den explizit angeführten Eintritt in das Kloster zum alleinigen Zweck der Versorgung im Alter. In diesem Fall ging es nicht um ein wirkliches Mönchtum. Die Verpflichtung umfaßte die Aufnahme, die Versorgung, die Präbende oder den gemeinsamen Tisch der Ordensbrüder, das Begräbnis.